

**NĚKTERÉ ASPEKTY
PŮSOBENÍ „RUSKÉHO FAKTORU“
V POSTSOVĚTSKÉM PROSTORU**

NĚKTERÉ ASPEKTY PŮSOBENÍ „RUSKÉHO FAKTORU“ V POSTSOVĚTSKÉM PROSTORU

JAROSLAV ŠIMOV // PAVEL VENZERA

Praha, říjen 2004

www.amo.cz

OBSAH

Některé aspekty působení „ruského faktoru“ v postsovětském prostoru

Jaroslav Šimov // Pavel Venzera

Výzkumné centrum Asociace pro mezinárodní otázky
Praha 2004

Design: diverzity

Text této publikace vyjadřuje názory autorů, nikoli stanoviska Asociace pro mezinárodní otázky.

© Asociace pro mezinárodní otázky 2004

//

I. Úvod	7
II. Vývoj ruského pojetí vztahu s postsovětskými státy // od Jelcina k Putinovi	11
První pokusy o získání ztraceného vlivu (1993-1995)	
SNS jako odrazový můstek do vyšších pater globální politiky (1996-2000)	
Liberální impérium (2001-2004)	
III. Faktor proti faktoru	21
Co napomáhá a co eliminuje ruský vliv na území SNS	
Nezávislost zemí SNS je nezpochybnitelným a dlouhodobým jevem	
Hranice mezi bývalými sovětskými republikami jsou nedotknutelné	
Ve státech SNS existují různé sociálně ekonomické modely	
Ekonomické vztahy mezi státy SNS nabývají jiný charakter	
Posilování přítomnosti Západu jako aktivního geopolitického hráče v postsovětském prostoru	
Geopolitický status Ruska se stabilizoval	
Rusko nedisponuje přitažlivou "imperální ideou"	
IV. Závěr	45

ÚVOD

//

„My, Běloruská republika, Ruská federace (RSFSR), Ukrajina, jako státy-zakladatelé Svazu SSR, které roku 1922 podepsaly Svazovou smlouvu, dále Vysoké smluvní strany, konstatujeme, že Svaz SSR končí svoji existenci jako geopolitická realita a subjekt mezinárodního práva.“

Preambule Smlouvy o vytvoření Společenství nezávislých států, podepsané v Minsku 8. 12. 1991, hovoří jasnou řečí: tři slovanské státy, které se významnou měrou podílely na založení Svazu sovětských socialistických republik, ho o necelých sedm desetiletí později rozpustily. Ve východoevropském prostoru tedy zmizel

„něrušimyj Sojuz“ a objevily se zde tři nové entity, které již třináct let upevňují svoji státnost a rovněž hledají optimální modus vivendi ve vzájemných vztazích. Jedno i druhé jsou procesy více než složitý.

Vznik Společenství nezávislých států, k němuž se postupně připojilo dalších devět postsovětských zemí,¹ byl chápán jako prostředek zmírňující následky rychlého rozpadu SSSR.² Dnes je již možné konstatovat, že SNS tuto úlohu nesplnilo a rovněž se, i přes celou řadu resuscitačních pokusů, ani nestalo smysluplným integračním celkem přinášejícím svým členům větší výhody.³ Zřejmě jednu z hlavních příčin, proč tomu tak je, bude nutné hledat v neschopnosti Ruska, jako klíčového regionálního hráče, slevit ze svých ambicí ve prospěch celku a představit skutečně přitažlivý projekt integrace pro potenciální partnery.

SNS lze ve smyslu teritoriálním rozdělit na tři celky, z nichž první – **evropský** – je utvářen Běloruskem, Moldavskem, Ruskem a Ukrajinou, druhý – **zakavkazský** – Arménií, Ázerbajdžánem a Gruzii, třetí – **středoasijský** – Kazachstánem, Kyrgyzstánem, Tádžikistánem, Turkmenistánem a Uzbekistánem. Hledáme-li mezi těmito teritoriálními celky hlubší, například historicky dané spojující prvky, jež by integraci v rámci celé této skupiny skutečně logickým způsobem osmyslovaly a především pozitivně ovlivňovaly, potom je lze nalézt jen stěží. V podstatě jediným stavebním prvkem této integrace je v současné době stále trvající ekonomická závislost jednotlivých zemí na bývalém centru SSSR, tj. na Rusku. Gravitační síla je rovněž umocněna skutečností, že stojí za některými separatistickými formacemi ohrožujícími integritu například Gruzie či Moldavska. Tyto státy nemohou problémy se separatisty řešit bez účasti Moskvy.

Hledáme-li přece jen o něco lépe „integrovatelný“ prostor v rámci SNS, potom je z výše zmíněných bloků především evropský celek, kde lze nalézt pevnější historické a kulturní vazby, určité společné ekonomické zájmy, etnickou a psychologickou příbuznost obyvatelstva a navíc do jisté míry stále ještě fungující provázanost dožívajících národních elit z dob SSSR. Ve zmíněném evropském prostoru má nižší integrační potenciál Moldavsko, jež prodělalo odlišný historický vývoj a jehož obyvatelstvo je z etnického hlediska blíže Rumunsku než Rusku. Moldavsko rovněž zažívá poněkud jinou postsovětskou přítomnost než jeho slovanští sousedé.

¹ Nejpozději se připojil Ázerbajdžán (24.IX. 1993), Gruzie (3.XII. 1993) a Moldavsko (8. IV. 1994). Všechny tři země se připojily k SNS za ne zcela běžných okolností. Ázerbajdžán tak učinil po svržení proturecky orientovaného prezidenta Elčiбеje, Gruzie tímto způsobem byla donucena řešit svůj problém s abchazskými separatisty podporovanými Moskvou, podobnou cestou se muselo vzhledem k Podněstří vydat i Moldavsko.

² V této souvislosti je vcelku trefná je poznámka, že SNS bylo „největším fíkovým listem na světě“, za nímž se dělilo sovětské dědictví. Globe, P., Forget the Soviet Union. In: Foreign Policy 86/1992, s. 56.

³ Jedinou takovou výhodou je možná relativně nízká cena ruské ropy a plynu pro některé země SNS, především Ukrajinu a Bělorusko, ale to je spíše záležitost rusko-ukrajinských, respektive rusko-běloruských vztahů než preference vyplývající z postavení těchto zemí jako členů Společenství.

Větší zájem Ruska o Bělorusko a Ukrajinu je pochopitelně dán již výše zmíněnou historickou blízkostí, nicméně svoji významnou roli zde hraje i chování a možnosti politických elit. Zatímco země mimo evropský prostor SNS si často našly své víceméně přirozené spojence mimo Rusko, běloruské a ukrajinské vedení se na Moskvu ohlíží nepoměrně častěji. V případě Běloruska se v podstatě jedná o z nouze činnost, protože prezident Lukašenko si vzhledem k autoritářskému způsobu vládnutí a soustavnému porušování lidských prav své partnery v zahraničí příliš vybírat nemůže. Jedinými státy vyjma Ruska, s nimiž Lukašenkův režim udržuje přátelské vztahy, jsou Čína, některé arabské země a pochopitelně některé bývalé sovětské republiky, spravované obdobným typem režimu. Ukrajina se v tomto od Běloruska výrazně liší, nicméně východní vektor si v zahraniční politice udržuje pro případ kolize ve vztazích se Západem, který podmiňuje vzájemné vztahy celou řadou demokratizačních opatření, pro něž Kyjev neprojevuje příliš pochopení. Moskva mu tyto problémy nevyčítá, ostatně stejný přístup uplatňuje v případě Běloruska.

VÝVOJ RUSKÉHO POJETÍ VZTAHU S POSTSOVĚTSKÝMI STÁTY OD JELCINA K PUTINOVÍ

//

Shrneme-li velmi stručně, Sovětský svaz se rozpadl v důsledku dlouhodobě působících historických, politických a ekonomických faktorů, akcelerovaných pokusem o moskevský komunistický revanš v srpnu 1991, které se v momentu kritickém pro další existenci SSSR prořaly s politickými a ekonomickými zájmy národních elit, ve většině případů obratně využívajících nálad podstatné části obyvatelstva mnoha svazových republik. Rychlost, s jakou ke štěpení SSSR došlo, zásadním způsobem poznamenala podmínky, v nichž nástupnické státy začaly budovat svoji znovunabytou státnost.

Ať již zněla slova deklarace vyhlášující vznik Společenství nezávislých států jakkoliv vznešeně a slibovala teď konečně tu správnou spolupráci mezi jednotlivými státy na principech rovnosti, vzájemného respektu, suverenity a prosperity, záhy bylo vše jinak. Hlavní agens, Rusko, se ponořilo do řešení vlastních problémů – ve sféře vnitřní politiky řešilo otázku přechodu k tržní ekonomice, v oblasti zahraniční politiky transformaci vztahů se Západem – a nemělo na budování nových vazeb se starými partnery patřičné kapacity.

Po rozpadu SSSR se Rusko vydalo pod vedením Gajdarovy vlády (1992–1993) cestou radikálních reforem, což znamenalo prudký odklon od okolních zemí. Gajdarova tvrdí finanční politika se neshodovala s inflací podporujícím „sociálně zaměřeným“ postojem tehdejší ukrajinské, běloruské a dalších vlád. Proto byla například existence společné měny (rublu, jež státy SNS zdědily po bývalém Svazu) pro Moskvu na začátku 90. let velkou zátěží, poněvadž znamenala „dovoz“ inflace z bývalých svazových republik do Ruska.⁴ To byl jeden z důvodů, proč během prvních měsíců existence SNS Rusko o sblížení s bývalými svazovými republikami moc nestálo.

Rozpadem SSSR byly nejcitelněji poznamenány ekonomiky nástupnických států, zejména těch, které byly hluboce integrovány do sovětského hospodářství. Bělorusko do mezirepublikové výměny zboží dodávalo mezi 80–90 % své produkce a naopak ze svazových republik dostávalo 96 % všech komponentů průmyslové výroby.⁵ Obdobně na tom byla i Ukrajina, navíc její případ ukazuje, že bylo nutné čelit nejen rozpadu společného trhu, ale rovněž následkům často nelogické dělby práce mezi republikami, kdy Ukrajina měla záporné saldo s ostatními sovětskými republikami v potravinářském průmyslu či zemědělské produkci.⁶ Skutečnost, že v tomto klíčovém a rozhodně pro nové státy nejtěžším okamžiku SNS selhalo a jen málo napomohlo překonávání problémů, se nemohla neodrazit v jeho dalším vývoji, v intenzitě integračního procesu.⁷ Deklarované záměry a různé úvahy navozující analogie mezi SNS a Evropskou unií zůstaly pohřbeny pod vrstvou chaosu a bojem o přežití, který doprovázel první roky existence nově vzniklých států.

⁴ Viz např.: Gajdar, J., V dni poraženij i pobed, Moskva 1996, s. 48–53.

⁵ Uspořádali Krojberg, S.; Grabovski, S., Unzer, J., Vněšňaja politika Rossiji: ot Jelcina k Putinu, Kyjev 2002, s. 137.

⁶ Narodne gospodarstvo URSR v 1990r., Kyjev 1991, s. 5, 16, 296.

⁷ „V letech 1992–1993 bylo možné ledacos udělat, ale šance byla promarněna. Rusko se o to [vytvoření společného ekonomického prostoru] nezajímalo a ostatní členové SNS neprojevovali dostatečné úsilí ke sblížení ekonomik, vytvoření jednotných ekonomických infrastruktur. Důsledkem bylo přeorientování ekonomických styků, což bývalé sovětské republiky, nedávno získavší samostatnost, ještě více vzdálilo myšlenke zachovat jednotný ekonomický prostor.“ Primakov, J., Gody v bolšoj politike, Moskva 1999, s. 385.

// PRVNÍ POKUSY O ZÍSKÁNÍ ZTRACENÉHO VLIVU (1993–1995)

Intenzivnější pohyb v oblasti úvah ruských představitelů o SNS nastává roku 1993, kdy je možné v koncepcích ruské zahraniční politiky (leden) a ve vojenské doktríně (listopad) zachytit jistou nespokojenost Ruska s procesem sblížení se Západem, především s USA, který neprobíhal podle představ Moskvy, pretendující na rovnocenné partnerství, jež by jí zajišťovalo nedávno ztracený status supervelmoci: **„Stručně řečeno, pro účinné globální partnerství neexistovaly v letech následujících těsně po rozpadu Sovětského svazu ani objektivní, ani subjektivní předpoklady. Demokraté orientovaní na Západ prostě chtěli příliš mnoho a nabízeli příliš málo. Toužili po rovnocenném partnerství s Amerikou (nebo spíše po kondominiu), chtěli mít relativně volnou ruku ve Společenství nezávislých států a přáli si, aby střední Evropa byla územím nikoho. Nicméně rozpolcenost, s jakou se vztahovali k sovětské minulosti, nedostatek realismu ohledně globální síly Ruska, hloubka hospodářské krize a také fakt, že se jim nedostávalo široké podpory veřejnosti, znamenaly, že nemohli splnit příslib stabilního a v pravdě demokratického Ruska, což v sobě koncepcie rovnocenného partnerství zahrnovala.“**⁸ Možnost rovnocenného partnerství Ruska s USA se Moskvě ještě více vzdálila, když liberálního ekonomu J. Gajdara v čele vlády v prosinci 1992 vystřídal v premiérském křesle poněkud konzervativnější Viktor Černomyrdin, jenž byl zástupcem tradiční sovětské „stranicko-hospodářské“ elity.

Rusko hledalo možnosti, jak posílit svůj vliv a vcelku logicky tuto možnost nacházelo v prostoru bývalého Sovětského svazu.⁹ Nově formulovaná politika neobsahovala jen úvahy o vzájemně prospěšné spolupráci, ale rovněž jasně deklarovala ruské zájmy na teritoriu, jež Moskva považovala za jednoznačně svoji vlivovou sféru. V té době již bylo od přelomu let 1991/1992 v oběhu spojení „blízké zahraničí“, které vcelku jasně vymezovalo charakter zájmu Ruska o postsovětské státy:¹⁰ **„[Blízké zahraničí] začalo být heslem podporujícím politiku, jež kladla největší důraz na potřebu zrekonstruovat určitou životaschopnou strukturu**

⁸ Brzezinski, Z., Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha, Praha 1999, s.109–110.

⁹ „Rozvoj Společenství nezávislých států odpovídá životním zájmům Ruské federace a vztahy se státy SNS jsou vážným faktorem začlenění Ruska do světových politických a ekonomických struktur.“ Ukaz prezidenta RF ot 14 sentjabrja 1995 goda N 940 „Ob utvěrdžěniji Strategičeskogo kursa Rossijskoj Federacii s gosudarstvami-účastnikami Sodružestva Nezavisimich Gosudarstv.“

¹⁰ Z této množiny se postupně vymanily baltské státy. Na ostatní postsovětské státy je tak víceméně pohlíženo dodnes.

v geopolitickém prostoru dříve ovládaném Sovětským svazem, přičemž Moskva se měla ocitnout ve vedoucím a rozhodujícím postavení.“¹¹

Do základů takto pojímané politiky Ruska vůči partnerům v SNS byla zakomponována snaha udržet je ve sféře ruského vlivu, a to kombinací politických, ekonomických, ale i nátlakových prostředků. Vycházejí z Jelcinova poselství Státní dumě podstatu ruské politiky v „blízkém zahraničí“ v polovině 90. let shrnul Jurij Afanasjev, tehdy rektor Ruské státní humanitní university:

- silné Rusko je nejefektivnějším garantem stability na celém území bývalého Sovětského svazu;
- Rusko by mělo plnit roli mírotvůrce v postsovětském politickém prostoru;
- klíčovým aspektem ruské zahraniční politiky je posílení SNS;
- integrace v rámci SNS by neměla poškozovat vlastní ekonomické zájmy Ruska;
- při hájení legitimních státních zájmů má Rusko právo, jestliže to bude nezbytné, jednat rozhodně a tvrdě;
- Rusko je povinno ochraňovat zájmy Rusů žijících v „blízkém zahraničí“. Jsou-li porušována jejich práva, není to pouze vnitřní záležitostí země, kde žijí, ale jde také o záležitost týkající se ruského státu.¹²

Rusko sdělilo sobě¹³ i světu, že má sféru svých zájmů, z nichž zájmy životně důležité leží těsně za jeho hranicemi. V tomto poselství oznámila Moskva, co chce a své záměry zopakovala v prezidentském výnosu *Strategický kurs Ruska se státy-členy Společenství nezávislých států* (14. IX. 1995). Zatímco cíle jsou formulovány poměrně jasně, metody jak, jich dosáhnout, jsou popsány dosti vágně. Problematičnost ruských pokusů o znovusjednocení postsovětského prostoru v této fázi spočívala ve skutečnosti, že Moskva mohla jen málo co nabídnout. Její síla spíše spočívala ve vnitřních problémech jednotlivých zemí, k nimž sama v některých případech nemalou měrou přispívala. Rusko prostě chtělo kontrolovat, ale za tuto kontrolu jen máloco nabízelo: **„Moskva je zainteresovaná v uplatňování vojenské, politické a ekonomické kontroly nad bývalými sovětskými republikami, nemá však zájem vzít na sebe odpovědnost za to, aby zajistila Uzbekům podmínky srovnatelné s těmi, jež panují v Rusku, za srovnatelnou dětskou úmrtnost v Ázerbajdžánu, za odpovídající životní úroveň v Tádžikistánu.“¹⁴**

¹¹ Brzezinski, Z., c.d., s. 110.

¹² Afanasjev, Y., A New Russian Imperialism, Perspective, Volume IV, No 3 (February-March 1994).

¹³ Tento moment nelze podceňovat. Jelcin společně s Kozyrevem chtěli jak komunistům, tak ještěřům, neustále kritizujícím prodávání ruských zájmů Západu, ukázat, že tomu tak není, že si Rusko drží svůj vliv a dokáže ho tvrdě prosazovat. Obnovení zájmu o „blízké zahraničí“ má skutečně velmi silné důvody ve stavu vnitřní ruské politiky té doby. K tomu viz blíže Foye, S., Russia and the „Near Abroad“, In: Post Soviet Prospects, Vol. III. 12/1995.

¹⁴ Afanasjev, Y., c.d.

// SNS JAKO ODRAZOVÝ MŮSTEK DO VYŠŠÍCH PATER GLOBÁLNÍ POLITIKY (1996-2000)

S příchodem J. Primakova na ministerstvo zahraničí se pohled na SNS příliš nezměnil. Po vzoru kancléře A. Gorčakova, který řídil ruskou zahraniční politiku po prohrané Krymské válce, Primakov odmítl rezignaci Ruska na roli světového hráče a právě v SNS, v posílení vlivu Ruska v tomto teritoriu, viděl šanci na comeback do světové politiky, o něž se Rusko pokoušelo i na Balkáně. SNS bylo přisouzeno významné místo v Primakovově pokusu o provozování multipolární politiky, kde měla být síla jediného skutečného pólu, tj. USA, vyvážena součtem sil pólů menších, s nimiž by Rusko těsně spolupracovalo.

Primakov dobře chápal značné rozdíly v integračních ambicích jednotlivých členů SNS, a proto byl přívržencem myšlenky „vícerychlostní integrace.“¹⁵ Tak vzniklo společenství čtyř (Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán a Rusko) či Svaz Ruska a Běloruska. Tato subregionální uskupení v rámci SNS však byla spíše důkazem, že se Rusku záměr reintegrovat postsovětský prostor nedaří tak, jak by si představovalo, než ukázkou postupující integrace zamýšleného prostoru. Především neevropští členové SNS si hledali svoji vlastní cestu k pro ně přirozenějším centrům vlivu, což se například projevilo vstupem všech pěti středoasijských republik a Ázerbajdžánu do Organizace islámské konference.

Primakov dobře chápal, že má-li Rusko naplnit své integrační ambice, musí především jít cestou ekonomické integrace. Ta by mohla být pro všechny přínosem a se zřetelem k ekonomické síle Ruska i méně iritujícím prostředkem jak prosadit ruskou dominanci v daném prostoru: **„Dnešek se silně odlišuje od gorčakovských časů: impérium neexistuje, není ani Sovětský svaz. Současná realita je taková, že nikdo nezpochybňuje suverenitu bývalých sovětských republik, a ani by to nikdo neměl dělat. Místo toho má zdaleka ne druhořadý význam politika směřující ke sbližování států, které vznikly na území bývalého Sovětského svazu. A tak vystupují do popředí a stávají se jednou z klíčových úloh dnešní ruské zahraniční politiky otázky ekonomické integrace a vytvoření společného ekonomického prostoru.“¹⁶**

Vzhledem k reálným možnostem Ruska, prožívajícího politickou a ekonomickou krizi¹⁷ vrcholící platební neschopností v srpnu 1998, však bylo prakticky nemož-

¹⁵ Vícerychlostní integrace je v prezidentském výnosu č. 940 charakterizována více než výmluvně: „Ruskem navrhovaný vícerychlostní model integrace není povinný. Avšak postoj našich partnerů k tomuto modelu bude významným faktorem, určujícím stupeň ekonomické, politické a vojenské podpory ze strany Ruska.“

¹⁶ Primakov, J., Rossija v mirovoj politike (K 200-letiju A.M. Gorčakova). Vystoupení ze dne 28.IV 1998.

¹⁷ Vnitropolitické třenice v Rusku se v té době odrazily na SNS i v podobě jmenování tehdejší šedé eminence

né, aby mohla ruská zahraniční politika Primakovovy záměry realizovat. Rusko pro své partnery představovalo i nadále přínos jako zdroj dodávek energií za ceny, jež byly podstatně nižší než ceny světové, anebo Rusko přinejmenším nespíchal na jejich placení.¹⁸ Integrace se projevovala především zakládáním různých, již dopředu k nezdaru odsouzených, řídicích struktur a neplodnými setkáními prezidentů zemí SNS. Vícerychlostní integrace dostala navíc pro Rusko nečekaný nádech v podobě vytváření struktur, které vznikaly bez ruské účasti. Zřejmě nejambicióznějším projektem se v tomto směru stal GUAM (uskupení složené z Gruzie, Ukrajiny, Ázerbajdžánu a Moldavska) založený roku 1997, který se roku 1999 rozšířil o Uzbekistán (GUUAM).

Kromě tohoto nezamýšleného důsledku s sebou dnes přináší vícerychlostní integrace ještě jeden problém. Státy, které by měly být přitahovány utvořeným gravitačním centrem – v tomto případě Jednotným ekonomickým prostorem, o jehož vytvoření Rusko usiluje společně s Běloruskem, Kazachstánem a Ukrajinou – se spíše cítí být na okraji dění, což je roztrpčuje. To se projevilo na summitu SNS v Astaně (15.IX. 2004), kde bylo hlavní událostí zasedání členů Jednotného ekonomického prostoru a summit SNS mu jen tvořil jakýsi spíše formální rámec.¹⁹

Primakov sice vytyčil parametry politiky vůči SNS, nicméně ty nebyly příliš aplikovány. V Jelcinově pojetí politiky v rámci SNS vždy politické aspekty vítězily nad aspekty ekonomickými. Jelcinova neochota jít skutečně tvrdě za svým a pro něho zdaleka ne vždy typická snaha domluvit se je zřejmě založena na jistých psychologických momentech, kdy se ruský prezident celou řadou podniknutých pokusů o revitalizaci nové formy SSSR pokoušel o zbavení cejchu bořitele Sovětského svazu.²⁰

ruské politiky Borise Berezovského výkonným tajemníkem Rady SNS. Berezovskij poněkud zintenzivnil aktivitu Výkonného výboru tohoto společenství, snažil se je však využít ve prospěch jak vlastního podnikání, tak mocenských pozic Jelcinova okolí známého jako „Rodina“.

18 Zastavme se na tomto místě alespoň krátce u otázky dodávek energií, především ropy a plynu za zvýhodněné ceny. Tyto dodávky byly a jsou skutečně dvousečnou zbraní. Nenuť totiž tyto země, aby rozvíjely progresivnější energeticky méně náročné technologie, což vede k jejich zaostávání za nerozvinutějšími zeměmi světa. Zároveň nehledají dosti intenzivně způsoby, jak diversifikovat zdroje energie. To je potom udržuje v poli ekonomického a implicitně i politického vlivu Ruska. Moskva tak získala velmi efektivní možnost jak na tyto země působit (to platí především pro Bělorusko a Ukrajinu). Důkaz, že se nejedná pouze o hypotetickou možnost, ukázal počátek roku 2004, kdy Rusko přerušilo dodávky plynu Bělorusku s cílem dosáhnout svých ekonomických, s politikou velmi úzce spojených cílů.

¹⁸ Kravčenko, V., A vy choť v Astaně saditěs..., Zerkalo něděli, 19.IX. 2004.

²⁰ „Jsem přesvědčen, že by se nikdo neodvážil říci prezidentu do očí, že je proti svazu. [Svaz Ruska a Běloruska] Možná, že se zde u Jelcina projevoval [bělověžský komplex], kdy se za hodinu přijala nepromyšlená rozhodnutí...“ Primakov, J., Gody v bolšoj politike, s. 388.

// LIBERÁLNÍ IMPÉRIUM (2001-2004)

Putinovo pojetí politiky vůči SNS v podstatě postrádá prvoplánově demonstrováný politický aspekt, i když znění koncepce zahraniční politiky by spíše svědčilo o opaku, neboť v něm je podtržena spolupráce především v politické sféře. Konkrétní konání Putinovy administrativy dává však jasně najevo, že skončila doba jelcinovského patriarchálního přístupu, doprovázeného osobními vazbami s většinou staronových vůdců nástupnických států, a nadešla etapa pragmatického počítání, kde se 1+1 velmi často rovná 2 a kde nechybí i tvrdá slova.²¹ V nové ruské politice vůči SNS je kladen důraz na ekonomické vazby, které by Společenství pod vedením Ruska držely pohromadě lépe než jakákoliv sebelépe míněná a napsaná politická deklarační. Poté, co ruská státní společnost RAO JeES ovládla gruzínskou energetiku, zazněla v jednom z politických komentářů charakteristika velmi výstižně popisující nový kurs: **„Charakteristický obrat, který se možná stane běžným. Místo vzpomínek na minulost, jež jsou srdeční záležitostí, budeme vidět vypočítané kroky směřované na obsazení trhů. Ruské společnosti sblíží země SNS na zcela novém základě. Právě tento týden RAO JeES získala od Američanů klíčové gruzínské energetické objekty.“**²²

Ekonomická integrace má být hlavním prostředkem prosazování ruského vlivu v „blízkém zahraničí“²³ a jak lze vyčíst s Putinova projevu k ruským diplomatům, ruský prezident je se zvolenou metodou spokojen: **„Za poslední roky se zde [v SNS] podařilo rozvinout politiku směrem k reálným zájmům země a našich lidí.“**²⁴ I když se k ní navenek příliš nehlásí a nahlas uvažuje o jiných prostředcích a možnostech: **„Ještě nedostatečně využíváme ty možnosti vlivu, které máme. Například historicky vzniklé kredity důvěry, přátelství těsné vazby spojující národy našich zemí.“**²⁵

²¹ Připomeňme například Putina slova, která pronesl roku 2002 po skončení jednání s A. Lukašenkem, že při debatách o integraci Běloruska a Ruska je třeba, aby „byly mouchy a kotlety zvlášť.“ To nebyl právě projev zdvořilosti vůči běloruskému vůdci, na což ten také nezapomněl.

²² TV RTR, Vesti, 7.IX. 2003.

²³ „Je nutné všemi prostředky podporovat integrační procesy, které probíhají v meziregionálních uskupeních. Především v takových strukturách jako je JevrAzES a již vzpomínaný Jednotný ekonomický prostor.“ Vystuplenije Prezidenta Rossiji Vladimira Vladimiroviče Putina na plenarnom zasedaniji soveščanija poslov i postojannyh predstavitelej Rossiji. Moskva, MZV, 12.VII. 2004. JevrAzES (Jevroazijskoje ekonomičeskoje soobščestvo) bylo založeno v říjnu 2000 (Astana). Zakládajícími členy jsou Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán, Rusko a Tádžikistán. Jde v podstatě o právní přeměnu Celního svazu v mezinárodní ekonomickou organizaci, která má za cíl vytvořit společný celníekonomický a celní prostor.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

Má-li prezident jisté zábrany mluvit o ekonomických prostředcích při prosazování ruského vlivu na ruských hranicích, potom za něho vše podstatné domýšlí a prezentuje Anatolij Čubajs. Ten své úvahy naplno představil v konceptu nazvaném *Missija Rossiji v XXI. veke*.²⁶ Zřejmě motivován politologickými úvahami Dostojevského vidí v expanzi Ruska možnost, jak „**pomoci našemu národu navždy překonat duchovní krizi a opravdu jej sjednotit a mobilizovat**“²⁷. Za dalším ideologickým balastem, který lze přičítat rozjitřené předvolební atmosféře a snahou zaujmout kremelské strategy, lze nalézt i zcela konkrétní zdůvodnění, proč je nutné být maximálně aktivní v „blízkém zahraničí.“ Rusko je podle Čubajse „**nejen lídrem, ale může a musí všemožně zvětšovat, posilovat a upevňovat své vůdčí pozice v této části planety na dalších 50 let**“.²⁸ Historickou misí Ruska se musí stát vybudování liberálního impéria, které bude součástí „**kruhu velikých demokracií severní polokoule XXI. století – USA, spojené Evropy, Japonska a budoucího Ruského liberálního impéria**“.²⁹

V Čubajsově dokumentu, který v Rusku vyvolal bouřlivou diskusi, můžeme číst mnoho silných slov a bylo by možné přiřadit jej k dalším úvahám o ruské ideji, jimiž se baví ruské intelektuální elity již velmi dlouhou dobu. V tomto případě však je třeba přece jenom zpozornět. Čubajs není blouznivý snilek, je to pragmaticky uvažující podnikatel a politik, jeden z nejtalentovanějších, kterého Rusko má. Za jeho úvahami se již dnes rýsují konkrétní činy. To, o čem teoreticky uvažuje ve své stati, již provádí pod jeho vedením v menším státní společnosti RAO JeES,³⁰ která na území SNS vytvořila energetickou síť porovnatelnou se soustavou SSSR. RAO JeES pod Čubajsovým vedením využívá problémů s energií v sousedních státech, a nejen že tam vyváží elektřinu, ale dokonce se zde snaží ovládnout zařízení na její výrobu. Je proto třeba brát velmi vážně Čubajsova slova z interview pro TV RTR: „**Máme velmi agresivní plány, které se dotýkají většiny zemí SNS.**“³¹ Tato slova podtrhává znak jím řízené společnosti, na jehož podkladě se zřetelně rýsuje mapa Sovětského svazu...

²⁶ Čubajs, A., *Missija Rossiji v XXI veke*, Něžavisimaja Gazeta 1.X. 2003.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Rossijskoe akcioněrnoje obščestvo „Jedinaja energetičeskaja sistema.“

³¹ TV RTR, *Vesti*, 7.IX. 2003. Možnost využívat RAO JeES v čistě politickém kontextu více než jasně naznačil v září 2004 viceprezident ruské Obchodní a průmyslové komory B. Pastuchov (bývalý náměstek ruského ministra zahraničí) když při návštěvě Podněstří, ohlásil záměr přemlouvat RAO JES, aby koupilo podněsterskou elektrárnu. Smysl takového kroku je více než nasnadě. Opouští-li „ministr zahraničních věcí“ tzv. Podněsterské republiky A. Lickaj bez větších problémů diplomatickou mluvu a konstatuje-li: „Jako země máme garance od Ruska a tyto garance by měly mít vojenský prvek“ (Maksymiuk, J. *Analysis: Transdnister Wants Talks On „Federal sys-*

Agresivní plány nemá pouze Čubajsovo RAO JeES. Za použití mírnější rétoriky o obnovení vlivu Ruska v „blízkém zahraničí“ mluví většina představitelů současného Ruska, Čubajs jenom v praktické rovině ukazuje, jak by se na to mohlo jít. Zdali se skutečně liberální impérium podaří vybudovat, je pochopitelně velkou otázkou, neboť podmínky se silně změnily. Postsovětský prostor, v němž se Rusko pohybuje, má několik zcela nových charakteristik, které pro budování nového impéria, byť liberálního, nevytvářejí právě nejpříznivější klima.

tém“ With Moldova, , 17.IX. 2004) potom Pastuchov sází právě na zdánlivě neutrálnější metody, nicméně podstata je stejná, tj. zachování ruského vlivu v Moldavsku.

FAKTOR PROTI FAKTORU

// CO NAPOMÁHÁ A CO ELIMINUJE RUSKÝ VLIV NA ÚZEMÍ SNS

Známý ruský historik Alexej Miller tvrdí, že si Rusové s určitým zpožděním „**vyjasnili, že štěstí nespočívá v území. Připojení k Moskevskému carství, Ruské říši, Sovětskému svazu toho či onoho dalšího území v mnoha případech život lepším neudělalo.**“³² Tento názor zní bezesporu sympaticky, nicméně jde spíše o ono pověstné přání, jež je otcem myšlenky. Imperiální myšlení nezmizelo

³² Miller, A., My nikdy ne budem sverchdržavoj.

z intelektuální výbavy ruských elit, ani z podvědomí ruské společnosti, což nejlépe dokládá nová vlna nacionalismu, jež se valí za Putinovy vlády Ruskem. Bylo-li by tomu jinak, jen těžko by se Rusko tak silně angažovalo v Adžárii, Abcházii, Jižní Osetii či Podněstří (to pokud máme na mysli místa bývalých, současných nebo budoucích konfliktů), anebo v Bělorusku či Ukrajině (to pokud máme na mysli místa, kde Rusko ovlivňuje směřování místních režimů).

Je samozřejmé, že stát pretendující slespoň na status regionální, když ne již světové velmoci, bude usilovat o prosazení svého vlivu v sousedních zemích. Jde však o to, jakými metodami o to usiluje a jaké konečné cíle sleduje. Pokusme se nyní zodpovědět otázku, jaké jsou vlastně strategické cíle Ruska ve zmíněném prostoru. Může zde skutečně dojít k restauraci ruské hegemonie? Jaké formy by mohl tento proces mít?

// NEZÁVISLOST ZEMÍ SNS JE NEZPOCHYBNITELNÝM A DLOUHODOBÝM JEVEM

Ještě několik let poté, co na rozvalinách SSSR vznikly nové samostatné státy, nebyly ojedinělé diskuse, jak dlouho ještě se některým z nich podaří udržet si svoji samostatnost a za jakých podmínek se znovu nějakou formou spojí s Ruskem. Především v Rusku se vcelku najisto počítalo s návratem Běloruska, přinejmenším části Moldavska a Gruzie, posuzovaly se varianty, jak by mohlo vypadat nové spojení s Ukrajinou, která pochopitelně byla a je v centru ruského zájmu. Zájem o bližší propojení nemělo pouze Rusko, především reformní síly v nových státech, narázející často na odpor staronové nomenklatury, hleděly na Rusko jako na lákavý vzor, neboť Moskva, nehledě na kolosální potíže, realizovala první dosti razantní reformní kroky směrem k tržní ekonomice a demokracii. Určitým paradoxem pak bylo, že tábor přívrženců užších vazeb s Ruskem v této době společně tvořili reformně naladěni politici se starými strukturami nemohoucími se smířit s rozpadem SSSR. V druhé polovině 90. let se ale situace začala měnit:

A. ruský vzor přestal lákat. Rusko „pozdního Jelcina“ nabízelo skutečně jen velmi málo věcí hodných následování. Model oligarchického kapitalismu spíše odpuzoval, než přitahoval, obdobně na tom byla ruská vnitropolitická scéna, nevyplácely se mzdy a důchody, své zde vykonala vleklá válka v Čečensku. Veřejné mínění v zemích „blízkého zahraničí“ se postupně začalo od Ruska odvracet i vzhledem k ruským aktivitám namířeným proti Ázerbajdžánu, Gruzii a Moldavsku.

B. v nových státech se postupně završuje či se již dokonce završil proces formování politických národů, charakterizovaných vlastní sociálně eko-

nomickou specifikou, majících svůj systém hodnot, vlastní ideologii a více méně zformované elity. V této době lze pozorovat naplňování myšlenky J. Pisudského, že „ne národ vytváří stát, ale často stát vytváří národ.“ To platí především pro případ Běloruska či Kazachstánu, v nichž teprve vznik samostatných států akceleroval i formování národa.

Stupeň formování politických národů v Bělorusku, Rusku a na Ukrajině názorně charakterizuje výzkum veřejného mínění (květen 2004) provedený ruským výzkumným ústavem VCIOM, jenž respondentům zadal otázku „Kdybyste si mohli vybrat, v které zemi byste chtěli žít?“ a na kterou 51 % Rusů, 32 % Ukrajinců a 28 % Bělorusů odpovědělo „ve své vlastní.“ V obnoveném SSSR by chtělo žít 19 % Rusů a Ukrajinců, 15 % Bělorusů. Nový svaz tří zmíněných republik by přivítalo 23 % ukrajinských respondentů, 17 % běloruských a 9 % ruských. Ve sjednocené Evropě by potom chtělo žít 28 % Bělorusů, 15 % Ukrajinců a 11 % Rusů.³³

C. občané postsovětských států za téměř patnáct let přivykli samostatnosti, na rozdíl od některých politiků, jimž jsou vlastní politické ambice přednější než zájem vlastního národa (na tomto místě připomeňme kroky ukrajinského prezidenta L. Kučmy podniknuté v létě 2004). Existuje zde různá měna, zmenšuje se podíl ruského jazyka v domácí kultuře, slábnou svazky s Ruskem, začíná se lišit i interpretace společně prožitých dějin a státní hranice již není chápána jako něco umělého, ale jako prostý fakt oddělující dva státy, dva národy.³⁴

Tento proces pochopitelně ještě není definitivně završen a především v jednáních elit je vidět, že v některých momentech konají s podvědomým reflexem „co na to řekne Moskva?“. To je patrné především v Bělorusku a na Ukrajině. Názorná je epizoda s hladovkou několika běloruských poslanců, kteří poslali otevřený dopis prezidentu Putinovi, v němž ho vyzývají, aby zasáhl a umravnil prezidenta Lukašenkku. Příznačné jsou rovněž rozhovory ukrajinských politiků, ať již vládních či opozičních, poskytnuté ruským sdělovacím prostředkům, kde klíčové místo zaujímá popis jejich vztahu k Rusku. Je patrné, že někteří běloruští a ukrajínští politici ještě ne zcela uvěřili v samostatnost svých zemí a kdesi v podvědomí jim pracuje myšlenka, že pokud se Moskvě zachce, může jim ne tak dávno nabytou samostatnost prostě odebrat. Tyto pochybnosti potom doprovází strach z následků, jenž je dán historickou zkušeností s tím, jak krutě byla vystoupení proti Moskvě trestána.

Na druhou stranu jsou ale i vůdčí politikové té které země garanty její samostatnosti, neboť by nechtěli skončit jako okresní tajemníci na periferii znovu obnovené říše. To je dobře patrné na ochladnutí integračního entuziasmu prezidenta

³³ Rozhlasová stanice Svaboda, 24.V.2004. www.svaboda.org/news/articles/2004/05/20040524122308.asp

³⁴ V tomto kontextu poněkud směšně znějí úvahy o jednom východoslovanském národu, rozuměj ruském, uměle rozděleném na běloruský, ruský a ukrajinský, nyní ještě odděleném nepřírozenými hranicemi. Nikiforov, A., Odná nacija–raznyje kultury? Russkij žurnal, 7.VII.2004. www.russ.ru/culture/20040707_nikifor-pr.html

Lukašenka poté, co ho prezident Putin seznámil se svojí představou bělorusko–ruské integrace, která by v podstatě znamenala včlenění Běloruska do Ruska, a níž by pro Lukašenka samotného příliš místa ponecháno nebylo.

// HRANICE MEZI BÝVALÝMI SOVĚTSKÝMI REPUBLIKAMI JSOU NEDOTKNUTELNÉ

Rychlý rozpad SSSR neposkytl čas ani prostor pro pokus vyřešit sporné otázky spojené s hranicemi nových států. Smlouva o vytvoření Společenství nezávislých států v hlavě 5 na toto téma říká: **„Vysoké smluvní strany si navzájem přiznávají a respektují teritoriální celistvost a nedotknutelnost hranic existujících v rámci společenství.“** Byly tedy potvrzeny hranice sovětských republik, se všemi jejich problémy, které byly způsobeny vcelku svévolným vymezováním hranic v sovětských dobách. To také bylo v první polovině 90. let zdrojem řady těžkých konfliktů o sporná teritoria, v nichž se téměř vždy angažovalo Rusko. Většinou na straně sil zpochybňujících integritu té které země. Rusko samo, respektive některé politické síly,³⁵ potom zpochybňovalo hranice Ukrajiny, především její kontrolu nad Krymem.

V průběhu let 1993–1994 většina teritoriálních konfliktů přešla z „horké“ do „chladné“ fáze a řešení konfliktních situací bylo zakonzervováno. Hranice zůstaly v původní podobě, byť je integrita dotčených států zpochybňována formou nově vzniklého fenoménu nikým neuznaných „států“ jako Náhorní Karabach, Abcházie, Jižní Osetie či Podněsterská republika. Neuznání těchto útvarů je dosti přesvědčivým důkazem toho, že na území SNS není hrozba „balkanizace“ na pořadu dne. Rusko sice využívalo a využívá jednotlivých separatistických skupin k nátlaku na ústřední vládu dané země³⁶, nicméně dodržuje určité meze, tj. nepřistoupilo a zřejmě ani nepřistoupí k tak radikálnímu kroku, jakým by bylo uznání některého ze se-

³⁵ Viz například prohlášení moskevského primátora J. Lužkova ze 17.1. 1997, že Sevastopol patří Rusku, které společně s Lužkovými „spanilými“ jízdami do Sevastopolu vyvolalo napětí v rusko–ukrajinských vztazích. Svoje polinko přidala rovněž ruská Státní дума již 23.X. 1996, když přijala rezoluci, kde stálo, že Sevastopol „byl, je a bude hlavní základna ruského černomořského loďstva.“ de Weydenthal, J., Russia/Ukraine: Talks On Black Sea Fleet Deadlocked Again, www.rferl.org, 13.XI. 1996.

³⁶ Tento způsob nátlakové politiky velmi jasně demonstrovala Moskva v Abcházii, kdy tamní situace donutila gruzínského prezidenta Ševardnadzeho vstoupit do SNS a o něco později podepsat s Ruskem smlouvu o přátelství. Součástí vynucených ústupků byl i souhlas s další existencí tří ruských základů na gruzínském území.

paratistických území za samostatný stát, což by pochopitelně muselo proběhnout za ruské vojenské asistence. I když by se takový krok mohl zdát lákavým a některým moskevským jestřábům by byl dokonce po chuti, Moskva má dost rozumu na to, aby věděla, jakým následkům by musela čelit: **„Ruská ozbrojená anexe území, obývaných separatisticky naladěnými etnickými menšinami, by přeměnila to, co z jiných republik zůstane, v nepřátelský [sanitární kordon]. To by přivedlo k vnějšímu zásahu na podporu rezistence vůči ruské dominanci, ke konfrontaci se Západem a s islámským světem, rozšíření násilí, izolaci Ruska a možná i k jeho desintegraci.“**³⁷

Rusko se skutečně snaží vyhnout přímým formám vměšování, i když se často pohybuje na tenkém ledě. Byl-li ve druhé polovině 90. let oblíbeným cílem zájezdů moskevského primátora Sevastopol, v prvních letech XXI. století to je Abcházie. Padala-li tehdy silná slova vůči Ukrajině, nyní je jejích cílem Gruzie či Moldavsko. To se ostatně stalo polygonem pro ozkoušení další varianty, jak posílit vliv Ruska v „blízkém zahraničí“, a to formou faktické legalizace promoskevsky orientovaných separatistů. Stěží lze totiž jinak charakterizovat ruský plán na urovnání podněsterského konfliktu, který byl představen blízkým Putinovým spolupracovníkem Dmitrijem Kozakem jako *Memorandum o základních principech státního zřízení sjednoceného státu* (15.XI. 2003).³⁸

V Jane's Intelligence Digest byl tento ruský návrh na „řešení“ podněsterského konfliktu nazván „Putinovo moldavské spiknutí“³⁹ a s touto charakteristikou nelze než souhlasit. Moskva se zde pokusila obejít další strany, které se účastní vyřešení konfliktu, tj. OBSE a Ukrajinu, a za jejich zády připravila dokument, který zcela legalizuje podněsterské separatisty a z území, které kontrolují, chtěla vytvořit subjekt federace, oplývající faktickou samostatností v rámci velmi slabého ústředního státu. Skutečný úmysl je zastírán jen nedbale: třetím federálním subjektem se stává Gagauzie. Ruština získává status oficiálního jazyka a může být zaveden i další jazyk. Takových klíčků lze nalézt v Kozakově návrhu více, vždy zde ale poměrně snadno nalezneme náznaky skutečného úmyslu, které jsou „relativizovány“ stejnými právy pro ostatní dva subjekty. Kdo ale bude mít skutečný zisk například z vybírání místních daní či z místní privatizace (čl. 8.b.), či ze zřizování zahraničních zastoupení (čl. 3.12), je více než nasnadě.

Rusko si ještě formou vystoupení ministra zahraničí I. Ivanova na 11. zasedání OBSE zahrálo roli špatně pochopeného dobrodince: **„Na základě prosby vedení Moldavska a Podněstří Rusko podniklo doplňující úsilí s cílem**

³⁷ Arbatov, G., Bezopasnost: rossijskij vybor, Moskva 1999. Kap. Dilemy Rossiji v SNG. www.arbatov.ru/mo-no3.shtml#31

³⁸ www.interlic.md/interviu.php?group=1069054130&lang=rus

³⁹ Putin's Moldova Plot. Jane's Intelligence Digest, 9.I. 2004.

napomoci vyřešení dalšího starého konfliktu, tj. podněsterského. Tyto naše snahy pochopitelně nešly proti těm, které se již několik let (slovo let potrhují) podnikají v pětistranném formátu OBSE, Rusko, Ukrajina, Moldavsko a Podněstří, ale naopak probíhaly v jejich rámci.⁴⁰ Rusko nicméně pochopilo, že se plán nezdařil.

Takovými a jim podobnými iniciativami či různými dalšími kroky si ale Moskva jenom zhoršuje pozice v rámci SNS. Vezměme si jenom GUUAM, kde mezi členy této organizace jsou tři země, jež čelí separatistům podporovanými Moskvou. Gruzínský prezident Saakašvili dává jasně najevo, že vyřešení problémů, jež ohrožují integritu země, je jeho prioritou, za ním nezaostává ani ázerbájdžánský prezident Alijev a v otázce řešení problémů se separatisty se aktivizoval i moldavský prezident Voronin. Zatím tento prvek nevystupuje příliš napovrch, ale do budoucna by se mohl právě GUUAM stát uskupením, sdružujícím země, které se ocitly pod tlakem Moskvy. Tímto tlakem vyvolaná užší kooperace by současně s odklonem od SNS ohrozily tuto organizaci. Tento vývoj by pochopitelně znamenal také ohrožení ruských ambicí v regionu. Zvláště vážnou by se situace mohla stát, podpořili-li výše zmíněné politiky další člen GUUAM, Ukrajina, což nelze v případě zvolení V. Juščenka prezidentem v žádném případě vyloučit.

// VE STÁTECH SNS EXISTUJÍ RŮZNÉ SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ MODELY

Nehledě na těsná spojení ekonomik bývalých sovětských republik, jež jsou dána po několik století trvajících (pokud máme na mysli nejen sovětské, ale také carské doby) společnou existencí v jednom ekonomickém prostoru, začínají se od sebe ekonomiky jednotlivých zemí silně odlišovat. Byť řada problémů, jimž tyto země čelí, mají společný jmenovatel, dynamika sociálně ekonomických procesů má různý charakter. Mezi členskými zeměmi SNS se zřetelně vydělují země tzv. slovanského trojúhelníku a Kazachstán.

V ostatních zemích je situace stále více než kritická. Objem průmyslové výroby v Ázerbajdžánu činí 36,8 %, v Gruzii 21,8 %, v Moldavsku 49,1 % úrovně z roku 1990. Průměrná mzda na konci roku 2003 v Tádžikistánu byla devětkrát nižší než

v Rusku či Kazachstánu, v Arménii téměř třikrát a v Moldavsku dvakrát, a to ani v případě Ruska či Kazachstánu není možné mluvit o příliš vysokých výdělcích, neboť činí kolem 200 USD měsíčně.⁴¹ V Moldavsku více než třetina praceschopného obyvatelstva hledá zaměstnání v zahraničí. Podle „indexu lidského rozvoje“, publikovaného OSN, klesly parametry základních sociálně ekonomických ukazatelů stře-doasijských a zakavkazských států na úroveň rozvojových zemí Blízkého východu (nikoli však arabských ropných království)⁴² a Latinské Ameriky. Sourodý celek však ale netvoří ani slovanské evropské státy, i mezi nimi panují značné rozdíly. Rusko ještě dlouho zůstane zemí, v jehož ekonomice bude hrát klíčovou roli surovinový sektor, a to podstatně větší, než by se příslušelo na zemi s takovými možnostmi a ambicemi. Ruská prosperita stojí a padá s cenami ropy a plynu na světových trzích, což dokládá vývoj Ruska za posledních deset let, kdy pád cen ropy na světových trzích na úroveň 12–13 USD za barel roku 1998 byl jednou z významných příčin hluboké finanční a ekonomické krize. A naopak rychlý růst cen ropy v letech 2000–2004 je hlavním zdrojem tzv. putinské stability. Dokonce ani události kolem ropného gigantu Jukos nesnižily objemy těžené ropy, které za první pololetí roku 2004 narostly o 10,3 % ve srovnání se stejným obdobím předchozího roku.⁴³

V podstatě extenzivní způsob rozvíjení ekonomiky, kdy o jejím růstu rozhodují ceny surovin a dosažená úroveň jejich dobývání, se odráží i na ekonomických ukazatelích země. Rusko již přestává být nedostupným vzorem nejlépe se rozvíjející (v první polovině 90. let nejméně upadající) ekonomiky pro ostatní členy SNS, ztrácí pozici lídra v řadě ekonomických ukazatelů. Je jasné, že jde pochopitelně zatím pouze o trendy a relativní ukazatele, neboť absolutní čísla jsou nesouměřitelná, nicméně ruská dominance oslabuje. (viz tabulky na str. 28 a 29)

K uvedeným datům je třeba uvést, že v případě Běloruska a Ukrajiny mají na jejich ekonomickém růstu značný podíl dodávky levnějších ruských energetických surovin, navíc do těchto ekonomik rovněž plynou příjmy za transit ruské ropy a plynu přes jejich území. Stále je tedy možné konstatovat, že motory běloruské a ukrajinské ekonomiky pracují díky ruským dodávkám energie. Tuto závislost si obě země uvědomují a pracují na diversifikaci zdrojů, což ale není problém, který by mohl být vyřešen v nějakém kratším časovém horizontu. Jedna z mála dalších šancí, která kynula Ukrajině, tj. ropovod Oděsa–Brody, byla zlikvidována dohodou o reverzním využívání, tzn. že se z tohoto produktovodu stal ropovod Brody–Oděsa. V Bělorusku sice prezident Lukašenko vydal po skončení „plynové války“ pokyn vládě, aby hledala možnosti, jak upevnit energetickou bezpečnost země, nicméně Bělorusko nemá zdroje ani na stavbu nových produktovodů, ani na nákup plynu a ropy za

⁴⁰ Vystuplenije Ministra innostrannyh děl Rossiji I.S. Ivanova na 11–om zasedaniji SMIC OBSE, Maastricht 1.1. 2003. www.mid.ru

⁴¹ Interfax, 19.III. 2004.

⁴² Human Development Report 2004 hdr.undp.org/reports/global/2004/

⁴³ Promyšlenost vyšla na planovyje pokazateli. www.polit.ru/publicism/economy/2004/07/20/sovetolog.html

BĚLORUSKO, RUSKO, UKRAJINA: EKONOMICKÉ UKAZATELE V LETECH 1995–2004

Uváděno vzhledem k dosaženým výsledkům v předcházejícím roce.

	1995	2000	2001	2002	2003	2004 (VI.)
// Hrubý domácí produkt						
Bělorusko	89,6	105,8	104,7	105,0	106,8	110,3
Rusko	95,9	110,0	105,1	104,7	107,3	107,9
Ukrajina	87,8	105,9	109,2	104,8	108,5	112,7
// Průmyslová výroba						
Bělorusko	88,0	108,0	106,0	104,0	107,0	114,4
Rusko	97,0	112,0	105,0	104,0	107,0	107,4
Ukrajina	88,0	112,0	114,0	107,0	116,0	115,9
// Zemědělská výroba						
Bělorusko	95,0	109,0	102,0	100,7	107,0	104,3*
Rusko	92,0	108,0	108,0	102,0	102,0	98,6
Ukrajina	96,0	110,0	110,0	101,0	90,0	95,3
// Kapitálové investice						
Bělorusko	69,0	102,0	97,0	106,0	118,0	122,0
Rusko	90,0	117,0	110,0	103,0	112,5	112,6
Ukrajina	72,0	114,0	121,0	109,0	133,0	152,0
// Index průmyslových cen						
Bělorusko	561,0	286,0	172,0	140,0	138,0	126,9
Rusko	275,0	132,0	111,0	117,0	113,0	120,9
Ukrajina	270,0	121,0	109,0	103,0	108,0	117,3
// Index spotřebitelských cen						
Bělorusko	809,0	269,0	161,0	143,0	128,0	120,8
Rusko	231,0	120,0	119,0	115,0	112,0	110,4
Ukrajina	270,0	121,0	109,0	103,0	108,0	117,3

Zpracováno podle: Interstate Statistical Committee of the CIS (www.cisstat.com/eng.htm)

* Data o zemědělské výrobě u všech tří států jsou k dispozici pouze za období leden-březen.

HDP ZA ROK 2003 VE VYBRANÝCH ZEMÍCH SNS

v miliónech USD

	Bělorusko	Kazachstán	Rusko	Ukrajina
HDP/světové pořadí	17 493/76	29 749/60	443 491/16	49 537/55

Zpracováno podle údajů Světové banky (www.worldbank.org/data/datatopic/GDP.pdf)

světové ceny. Minsk sám přiznává, že může zajistit maximálně 25 % energetické potřeby země z jiných než ruských zdrojů.

V Bělorusku, Rusku a na Ukrajině se postupně utvářejí tři různé modely ekonomiky. V Bělorusku se setkáváme s něčím, co bychom mohli s jistou licencí přirovnat k situaci v SSSR ve dvacátých letech minulého století. Tehdy v období Nové ekonomické politiky (NEP) se kapitánský můstek, odkud byla ekonomika řízena, nacházel v rukou státu a pod ním, pod dohledem státu, bylo povoleno soukromé podnikání na nejnižší a střední úrovni. Přesto však soukromý sektor poskytuje zaměstnání okolo 40 % Bělorusů.⁴⁴

Tento systém je silně zbyrokratizován a zpolitizován. Jen malý problém představuje například změna vlastnických poměrů, kdy jsou frapantně narušována práva vlastníků a akcionářů.⁴⁵ NEP na běloruský způsob umožňuje Lukašenkovi držet v chodu podstatnou část běloruského průmyslu, což mu napomáhá při zachování klidu v zemi, kde ve srovnání s okolními zeměmi prakticky není nezaměstnanost, byť je udržována prostředky dobře známými z konce éry komunismu ve střední Evropě.⁴⁶

Ukrajinský model má blíže k situaci v Rusku jelicinského období. Je zde vytvořen oligarchický typ kapitalismu, který se od svého ruského předobrazu liší ve dvou základních momentech: 1) v ukrajinské ekonomice nenalezneme odvětví, které by mělo tak dominující postavení jako palivo-energetický komplex v Rusku, kam se upíral nejsilnější zájem ruských oligarchů; 2) ukrajinská oligarchie nestojí ani na

⁴⁴ IMF Country Report No. 04/139, May 2004, Republic Belarus: Selected Issues, s. 4. S tímto údajem je třeba pracovat opatrně, neboť jak zpráva IMF uvádí, k soukromým podnikům se v oficiálních běloruských statistikách počítají všechny podniky, které jsou i ve smíšeném vlastnictví.

⁴⁵ Viz například reprivatizace Světlogorského kombinátu na výrobu celulózy a kartónu. Tady se Lukašenka dotkl majetku ruských vlastníků schovaných ve třech off-shorových firmách vládnoucích menšinovým podílem. Chodasevič, A., Alexandr Lukašenka: „Otkadžutsja platit-akciji zabrat“, Něžavisimaja Gazeta, 10.VIII. 2004.

⁴⁶ IMF Country Report, s.4, uvádí nezaměstnanost pro rok 2002 2,9 % . I tady je třeba být na pozoru, nezaměstnanost v Bělorusku je bezesporu menší než v transitivity ekonomikách, nicméně kromě umělé zaměstnanosti zde působí i institut nucených dovolených, který rovněž ukrajuje od reálného čísla nezaměstnaných.

klanovém, ani na oborovém základě, ale vychází z regionálních klanů (např. doněcký klan, který je v současnosti u moci a bojuje v osobě premiéra a prezidentského kandidáta V. Janukovyče o další rozšíření své moci; dněpropetrovský klan, do nějž patří vlivný podnikatel a zeť současného prezidenta Kučmy V. Pinčuk apod.).

V Rusku s příchodem k moci V. Putina se postupně oligarchický kapitalismus mění pod tlakem ústřední moci v kapitalismus státní, kde se velké korporace, vlastněně loajálními oligarchy, stávají součástí regulovaného státního systému, kontrolovaného představiteli politicky nejsilnějšího, v daném případě petrohradského klanu, doplňovaného představiteli silových složek, především speciálních služeb. Putinský kapitalismus není ani lukašenkovským dirigismem, ani kučmovským systémem založeným na budování politické a ekonomické rovnováhy mezi regionálními elitami, je něčím mezi tím. Skutečná spolupráce mezi tak odlišnými ekonomickými systémy a různými styly politického vládnutí v jednotlivých členských státech není jednoduchá.

// EKONOMICKÉ VZTAHY MEZI STÁTY SNS NABÝVAJÍ JINÝ CHARAKTER

Katastrofická ekonomická situace, malá přitažlivost pro západní investory, stále trvající ruská dominance v zahraničním obchodu, dlouhodobé ekonomické a kulturní vztahy mění země jako Arménie, Gruzie či Moldavsko v objekt ruské ekonomické expanze. Příkladem působení Ruska na základě ekonomické převahy, jež se v tomto případě snoubí s bezpečnostními potřebami země a historickými vlivy, je Arménie. Ta nedisponuje téměř žádnými vlastními energetickými zdroji a v důsledku konfliktu s Ázerbajdžánem o Náhorní Karabach a tradičně napjatých vztahů s dalším sousedem – Tureckem – má jen malou šanci na příliv významnějších objemů neruských zahraničních investic. Za této situace Jerevan odevzdal roku 2003 Moskvě akcie arménských podniků v hodnotě 93,76 milionů USD.⁴⁷ Arménie tímto způsobem splatila Rusku půjčku a není těžké si domyslet, že si tímto způsobem snaží zajistit i svoji bezpečnost, neboť přítomnost ruského kapitálu v zemi posiluje její pozice v konfliktu s Ázerbajdžánem. Arménie se tak ještě více připoutala k zemi, která je podle

⁴⁷ Armenia to pay Russian debt in Armenian companies' shares, 14.V. 2003, www.pravda.ru Portfolio odevzdaných podnikových akcií je více než zajímavé. Asi příliš nepřekvapí, že zde rovněž figuruje geotermální elektrárna v Razdanu, bezesporu zajímavější akvizici představují akcie výzkumných středisek (Ústav automatizovaných kontrolních systémů a Výzkumné a výrobní centrum vědeckých materiálů).

názoru jejího vedení nejen významným ekonomickým partnerem, ale rovněž garantem její bezpečnosti.⁴⁸

Nicméně velký zájem Moskvy vzbuzují rovněž země „blízkého zahraničí“, jejichž ekonomická situace není tak kritická a slibuje proto Rusku nejen rozšíření geopolitického vlivu, ale rovněž nemalé příjmy. Tady se především jedná o Ukrajinu, Bělorusko a některé středoasijské státy, především Kazachstán. Specifickým případem je potom Ázerbajdžán, jež je pro Rusko nepříjemnou konkurencí v oblasti Kaspického moře. Ruské zájmy se zde střetávají nejen s těžbou ropy, ale rovněž se snahami Baku o budování transportních tras mimo ruské území. Tento latentní spor se přenáší i do oblasti politické, ázerbajdžánský prezident I. Alijev sice záhy po svém zvolení navštívil Moskvu, nicméně problém ropy a Náhorního Karabachu znemožňuje dostat vzájemné vztahy do polohy důvěry a spolupráce, což ostatně potvrzují i výsledky výzkumu veřejného mínění dotazujícího se Azerů na jejich vztah k Rusku. **„V úloze Ruska v konfliktu v Náhorním Karabachu spočívá významná příčina nedůvěry k této zemi. ... Mnozí lidé v Ázerbajdžánu jsou názoru, že by Arménie a arménští separatisté nemohli obsadit 20 % území naší země bez tajné, skryté podpory ruských vojáků. Tento názor není, s ohledem na poslední vývoj událostí v našem regionu, ničím překvapujícím. Rusko se snaží obnovit svůj předchozí vliv v naší zemi.“**⁴⁹

V oblasti ekonomických vztahů mezi zeměmi SNS lze v ruském počínání nalézt nejvíce prvků z Čubajsovy koncepce „liberálního impéria“, která ve vztazích s bývalými sovětskými republikami chce ruskou dominanci založit na dominanci ekonomické, jež má svůj původ v bývalém SSSR. Tento styl jednání se zeměmi „blízkého zahraničí“, vycházející především z vědomí jejich energetické závislosti na Rusku, již téměř vytlačil z ruské politiky i ty poslední pozůstatky politického paternalismu Jelcinova stylu.

Nicméně ekonomické faktory nejsou tak silné, jak by ideologové „liberálního imperialismu“ chtěli. Především dochází k postupné diversifikaci ekonomických vztahů, kde zejména ve vývozech začíná převládat obchod se zeměmi mimo SNS. (viz tabulka na str. 33)

Z uvedených údajů vyplývá, že členské státy SNS nalézají odbytu pro své zboží mimo hranice SNS a Rusko pro ně v tomto ohledu není partnerem, který by dokázal zajistit realizaci jejich produkce, což je především dáno skutečností, že ve své většině státy „blízkého zahraničí“ vyrábějí zboží, jež na ruském trhu nechybí. V SSSR sice pa-

⁴⁸ Armenia's Foreign Relations In 2003, A Summary January 14, 2004.

www.armeniaforeignministry.com/pr-04/pr-04/040114vo-summary.html

⁴⁹ Faradov, T., Vnějšíhájta politika i obščestvennoje mnenije (Po materialam sociologičeskogo issledovanija v Ázerbajdžaně), Diplomatiya aljami, 6/2004. www.mfagov.az/diploamtiya_alemi/diplomatiyaalemi6.zip. Podle ve studii komentovaného průzkumu Rusku důvěřuje 12,8 % Azerů, nedůvěřuje 30,3 % .

novala vcelku rozvinutá dělba práce mezi sovětskými republikami, nicméně Ruská sovětská federativní socialistická republika měla naprostou většinu celosvazových výrob ještě dublovanu na svém území. Níže uvedené údaje zachycující dovoz zemí SNS již ukazují jiný obrázek a potvrzují stále značnou závislost ostatních členů SNS na Rusku, především jako vývozce surovin všeho druhu. (viz tabulka na str. 33)

V některých případech (musí pro to ovšem panovat příhodné podmínky) jsou národní elity schopné čelit i zvýšenému ruskému nátlaku, jak tomu bylo například v „plynové válce“ na počátku roku 2004 mezi Běloruskem a Ruskem, kdy i přes zvýšený zájem Ruska klíčové běloruské podniky, především společnost Běltransgaz kontrolující tranzit ruského plynu přes běloruské území, zůstaly v majetku běloruského státu. Tady ovšem ještě boj není ani zdaleka dobojován, neboť Rusko, vycházející z toho, že mu v Bělorusku nic neutuče, soustřeďuje více pozornost na Ukrajinu před prezidentskými volbami.

Praxe navíc ukazuje, že ani úspěšně završené ekonomické manévry ještě nutně nemusí znamenat prosazení ruského politického vlivu. Ani ovládnutí značné části gruzínské energetické sítě ruskou RAO JeES neznamena, že by se v této zemi Rusko prosadilo politicky a vztahy s novým gruzínským vedením nelze označit ani za harmonické, ani za ovlivněné danou ekonomickou situací. Zajímavé bude pozorovat, jak se bude vyvíjet obdobná situace na Ukrajině v případě vítězství opozičního kandidáta V. Juščenka v prezidentských volbách. Ruské korporace zde podle některých informací totiž vlastní 90 % trhu s palivou.⁵⁰

Dluhy, které Ukrajina měla vůči Rusku za nezaplacený plyn⁵¹, byly Moskvou využity jako prostředek politického tlaku na Kyjev, došlo i na přerušení dodávek energie a formu nátlaku lze rovněž spatřovat v kdysi aktuálních úvahách o vedení produktovodů dopravujících ruský plyn a ropu mimo území Ukrajiny. Prezident L. Kučma, na konci svého posledního funkčního období vedoucí Ukrajinu k těsnější integraci s Ruskem, uvádí v knize *Ukrajina–ne Rossija* jeden z příkladů, kdy Rusko zásadním způsobem využilo ukrajinskou závislost na jeho plynu a torpédovalo snahu ukrajinské vlády zmírnit napjatou situaci v zásobování země potřebnou energií: **„Ukrajinská vláda 22. V. 1999 přijala usnesení o cenách zkapalněného plynu pro obyvatelstvo, které stanovilo cenu 10 hriven za padesátilitrovou bombu. Toto opatření sice nemělo tržní charakter, spíše naopak, ale bylo potřeba nějakým způsobem podpořit lidi. Když je výrobní cena za bombu 3–4krát vyšší než její prodejní cena, je realizace takového programu ne snadná. Národní akciová společnost Něžtėgaz Ukrajiny má ztráty a v tom**

⁵⁰ Radziwinowicz, W., Kuczma ustępuje Moskwie, Gazeta wyborcza, 4.VIII. 2004.

⁵¹ Podle usnesení ukrajinské vlády č. 1002 ze dne 6.VIII. 2004 bude dluh za ruský plyn z let 1997–2000 ve výši 1, 25 miliardy USD splacen poplatky za tranzit, které by Rusko mělo Ukrajině platit v letech 2005–2009. Až dosud byly tyto poplatky placeny formou dodávek plynu (cca 30 miliard m³).

VÝVOZ Z VYBRANÝCH ZEMÍ SNS DO SNS A MIMO SPOLEČENSTVÍ

v letech 1995–2003 (%)

	1995			2002			2003*		
	Celkem	SNS	Ostatní	Celkem	SNS	Ostatní	Celkem	SNS	Ostatní
Ázerbajdžán	100	45	55	100	11	89	100	13	87
Arménie	100	63	37	100	19	81	100	18	82
Bělorusko	100	63	37	100	55	45	100	55	45
Gruzie	100	62	38	100	49	51	100	49	51
Kazachstán	100	55	45	100	23	77	100	23	77
Kyrgyzstán	100	66	34	100	35	65	100	34	66
Moldavsko	100	63	37	100	54	46	100	54	46
Rusko	100	19	81	100	15	85	100	15	85
Tádžikistán	100	34	66	100	26	74	100	18	82

Zpracováno podle: Interstate Statistical Committee of the CIS (www.cisstat.com/eng.htm)

* Údaje jsou za leden a listopad. Země, které nejsou v tabulce uvedené, neposkytly úplné informace.

DOVOZ Z VYBRANÝCH ZEMÍ SNS DO SNS A MIMO SPOLEČENSTVÍ

v letech 1995–2003 (%)

	1995			2002			2003*		
	Celkem	SNS	Ostatní	Celkem	SNS	Ostatní	Celkem	SNS	Ostatní
Ázerbajdžán	100	34	66	100	39	61	100	33	67
Arménie	100	50	50	100	31	69	100	25	75
Bělorusko	100	66	34	100	69	31	100	70	30
Gruzie	100	40	60	100	39	61	100	34	66
Kazachstán	100	70	30	100	46	54	100	47	53
Kyrgyzstán	100	68	32	100	55	45	100	57	43
Moldavsko	100	68	32	100	39	61	100	43	57
Rusko	100	29	71	100	22	78	100	23	77
Tádžikistán	100	59	41	100	76	24	100	69	31

Zpracováno podle: Interstate Statistical Committee of the CIS (www.cisstat.com/eng.htm)

* Údaje jsou za leden a listopad. Země, které nejsou v tabulce uvedené, neposkytly úplné informace.

ruští dodavatele využívají moment a prudce (o 50 %) zvýšili cenu zkapaného plynu dodávaného na Ukrajinu. Chápeme, že na trhu nikdo nikomu nic neodpustí, ale někdy je z toho člověku smutno.⁵²

Závislost některých členských zemí SNS na dodávkách ruských energií se perspektivně může rovněž snižovat, neboť na evropský trh postupně proniká a bude pronikat ropa a plyn z dalších regionů, především ze střední Asie a Kaspiku. Vznikají a realizují se projekty produktovodů, které obcházejí ruské území (např. ropovod Baku – Ceyhan), což narušuje energetickou dominanci Ruska v prostoru SNS. Experti ruského informačně analytického portálu www.polit.ru dospěli k názoru, že politika „velké roury již nemá pro současné Rusko patřičný efekt. Přitlačení potřebných režimů produktovody a dodávkami ropy bylo efektivní jen v podmínkách jasné ekonomické převahy, spojené s existující politickou dominancí. V současné době použití libovolných ekonomických prostředků v SNS při absenci politických cílů k ničemu vést nemůže.“⁵³ Tento fakt pochopitelně nastoluje otázku, jak bude Rusko do budoucna reagovat. Zvolí strategii z arsenálu ekonomických prostředků, anebo se spíše pokusí o mimoekonomické řešení, například se opět zhorší situace v Náhorním Karabachu?

Prezident Putin si je zjevně vědom možnosti ztráty pozic v SNS, a proto klade tak velký důraz na vytvoření Jednotného ekonomického prostoru potenciálně zahrnujícího čtyři státy. Na oltář tohoto projektu chce položit pro rok 2005 cca 800 milionů USD, což bude ruská ztráta způsobená novým způsobem vybírání DPH (v místě určení) v zemích chystajících vytvoření Jednotného ekonomického prostoru.⁵⁴ Zdánlivě je tato cena vysoká, nicméně Rusko vydělávající závratné sumy na drahé ropě si ji může dovolit, a navíc společný ekonomický prostor s Běloruskem, Kazachstánem a Ukrajinou tyto ztráty bohatě nahradí. Nedlouhou dobu před astanským summitem se zpátky od JEP držela Ukrajina, nicméně prezident Kučma hledající v Moskvě oporu pro své politické plány změnil názor. Otázkou je, zda Ukrajina smlouvu, jejíž podpis je plánován na rok 2005, podepíše v případě, že prezidentské volby vyhraje V. Juščenko. I to je jeden z dalších důvodů, proč Rusko podporuje Kučmova kandidáta V. Janukovyče.

Pokud JEP skutečně vznikne, potom se na postsovětském prostoru objeví největší mezinárodní ekonomická organizace od dob RVHP. Rusko jako nejsilnější ekonomika bude z této organizace silně profitovat, bude-li tomu tak i v případě dal-

ších členů, není již tak jisté. JEP by zřejmě na dlouhé období zakonzervoval ruskou ekonomickou převahu v daném prostoru. Dále je otázkou, zda by vytvoření JEP skutečně vedlo k dosažení jednoho ze zamýšlených cílů, tj. ke zvýšení konkurenceschopnosti zúčastněných zemí na světových trzích, neboť vedoucí role Ruska v JEP poněkud odporuje stanovenému cíli. Vždyť současné Rusko je země s ekonomikou orientovanou na dobývání a vývoz surovin, která se nachází na poměrně nízkém (s výjimkou několika oborů jako např. letectví a kosmonautika) stupni technologického rozvoje.

Pokud by skutečně chtělo změnit tento stav věcí, muselo by „**iniciovat komplexní program strukturální přestavby postsovětské ekonomiky na základě pečlivě vybraných priorit a široké aplikace moderních technologií.**“⁵⁵ V teoretické rovině je vše víceméně jasné, ovšem praxe je poněkud odlišná. Nové ruské elity nemají problém se současným stavem věcí a zatím lze jen stěží zachytit nějaké významnější signály, že by se Rusko chystalo ke skutečné strukturální modernizaci ekonomiky. Pokud k ní nedojde, potom pro ruské partnery v SNS může orientace na Rusko v dlouhodobém horizontu znamenat potvrzení jejich druhočí třetířadé role ve světové ekonomice a jen malou naději na plnohodnotnou evropskou integraci.

Jak se budou věci vyvíjet dále, bude do značné míry záviset i na vyspělých demokraciích. Postoj EU zatím není ani pro většinu postsovětských zemí příliš povzbudivý: „**politika EU je následující: ‚Prosím, teď se nepokoušejte připojit‘. Na to EU doplatí. Poskytnutím reálných stimulů – takových jako možné členství – blok jen málo ztratí a hodně získá, když se Ukrajina a Bělorusko budou více podobat Polsku a méně Rusku. Západní sousedé ztracených území, Polsko a Litva, jsou nyní v EU a jejich prioritou by měla být změna přístupu EU.**“⁵⁶

⁵² Kučma, L., Ukrajina–ne Rossia, Moskva 2003, s. 180–181.

⁵³ Cypin, A., Oděssa–Brody. Krutoj maršrut. Polit.ru 29.VII.2004.

www.polit.ru/publicism/economy/2004/07/29/odessa.html

⁵⁴ Otvěty na voprosy žurnalistov na press konferenciji po itogam vstreč glav gosudarstv–učastnikov Soglašenija o formirovaniju Jedinogo ekonomičeskogo prostranstva, Astana 15.IX. 2004. www.president.kremlin.ru Dubnov, A., Astanskije ekspromty, Vremja novostej, 16.IX. 2004. www.vremya.ru/print/107591.html

⁵⁵ Grinberg, R., Rezultaty ekonomičeskich reform v postsocialističeskich stranach. Problemy teoriji i praktiki upravlenija, 3/2003. www.ptpu.ru/issues/3_03/1_3_03.htm

⁵⁶ Trouble in the Borderlands, The Wall Street Journal, July 30, 2004.

// POSILOVÁNÍ PŘÍTOMNOSTI ZÁPADU JAKO AKTIVNÍHO GEOPOLITICKÉHO HRÁČE V POSTSOVĚTSKÉM PROSTORU

Zahraničněpolitické priority USA, stejně jako Evropské unie, se nacházejí převážně za hranicemi postsovětského prostoru, nicméně to neznamená, že by zde Západ rezignoval na kontrolu dění, nebo že by zde nevyvíjel aktivity. Především zde významnou roli hraje zájem o zajištění stability v celém regionu, což předpokládá eliminaci destabilizujících faktorů. Nynější situace v euroasijském prostoru může být změněna, ale těžko zcela proti vůli západních států vše s USA.

Vliv Západu je v jednotlivých zemích SNS velmi odlišný. Zájem je dáván na jevo v případě Gruzie a Ukrajiny, což se projevuje v celé řadě podnikaných kroků politického, ekonomického i vojenského charakteru. Arménie a Bělorusko naopak stojí mimo soustředěnou pozornost Západu. Jako by již dopředu těsné vazby s Ruskem a jeho neopominutelný silný vliv na Minsk a Jerevan diskvalifikovaly tyto země v jejich snahách, byť jen slabě projevovaných, o partnerství se západními demokraciemi.

Žádná ze zemí SNS ale není předmětem jakéhokoliv výměnného obchodu mezi velmocemi, každá má možnost volby, kam dál jít a jaké prostředky k tomu zvolit, byť zde pochopitelně nemohou nepůsobit historické, geopolitické, ekonomické faktory, ale rovněž i úzce skupinové zájmy.

Vždyť otázka zahraničněpolitické orientace Ukrajiny bude podstatně ovlivněna výsledkem letošních prezidentských voleb. V případě vítězství kandidáta opozice V. Juščenko lze předpokládat, že skončí dlouhotrvající období únavného balancování této země mezi Západem a Moskvou. Kyjev se snaží pěstovat západní i východní vektor své politiky, nicméně nedělá to právě nejlépe. V podstatě běhá od jednoho vyjednávacího stolu ke druhému a nezdá se, že by prezentuje pozice, jež si protřečí. V posledních měsících před volbami se mísky vah převážily ve prospěch Moskvy, kde L. Kučma hledá podporu pro své postprezidentské plány a je za ochoten zaplatit poměrně vysokou daň formou rezignace na národní zájmy.⁵⁷

Na snahách Kučmy prosadit svého nástupce libovolnými prostředky lze velmi názorně dokumentovat podstatu přístupu Ruska a západních zemí k SNS. Západ se v případě Ukrajiny snaží o zajištění demokratických voleb, tj. čistoty volebního procesu a je připraven, pokud budou tato pravidla dodržena, přijmout jakéhokoliv vítěze. Moskva naopak sází na výsledek a použité metody, jak ho bude dosaženo, ji jsou víceméně lhostejné. Ostatně takový postup prezentovala i vůči referendu, které vyhlásil 7. IX. 2004 běloruský prezident Lukašenko a které by mu mělo umožnit

⁵⁷ K tomu viz například Radziwinowicz, W., Kuczma °

v rozporu s dnešní ústavou potřeby kandidovat na prezidentský úřad, což de facto znamená i zajištění třetího mandátu. Na rozdíl od Západu Moskva s vypsáním referenda neměla žádné problémy, neboť podle názoru MZV RF: „**Základní zákon Běloruska umožňuje změny jednotlivých částí ústavy prostřednictvím referenda a sem patří i ta část, která definuje možnou dobu trvání prezidentského mandátu.**“⁵⁸ Další pasáž reakce MZV RF hovořící o nutnosti transparentnosti referenda lze již jen označit za licoměrné řečnické cvičení.

Provedení referenda a velmi pravděpodobné třetí zvolení Lukašenko prezidentem v roce 2006 ponoří Bělorusko do ještě hlubší mezinárodní izolace, kterou v současnosti narušují poměrně čilé obchodní kontakty s evropskými zeměmi. Prakticky nulové politické kontakty se Západem omezily Lukašenkův manévrovací prostor a zvýšily jeho závislost na Rusku jako na jednom z mála partnerů, který nemá s Lukašenkovým režimem větších problémů, pokud sem ovšem nezahrneme neochotu běloruského prezidenta prodat ruským firmám klíčové běloruské podniky. Lukašenko tedy navenek má jednoho silného spojence, nicméně ten jde a půjde tvrdě za svým, k čemuž kromě jiného bude využívat i jeho mezinárodní izolaci.

Tento tlak Moskvy vede a povede i nadále k třenicím ve vzájemných vztazích, jak tomu bylo na počátku roku 2004, kdy Rusko přerušilo dodávky zemního plynu Bělorusku jako odpověď na neochotu běloruského prezidenta prodat Rusku pod cenou klíčový petrochemický podnik Běltransgaz. Fakt, že Lukašenko nepocítil všechny možné konsekvence tohoto kroku, byl způsoben mezinárodními souvislostmi, neboť zastavení dodávek Bělorusku znamenalo i zastavení dodávek západním odběratelům. To nedovolovalo přimáchnout běloruského prezidenta ke zdi úplně, protože na Západě se již ozývaly hlasy zpochybňující Rusko jako spolehlivého dodavatele. Jak je vidět, nemusí to být vždy jen politické zájmy Západu, které limitují kroky Ruska na postsovětském teritoriu.

Pozice běloruského prezidenta se po zhoršení vztahů s Moskvou ještě více zkomplikovala a může být skoro bez nadsázky označen za „**osamělého vojáka v poli.**“⁵⁹ Lukašenko, který nepochybně svou izolaci cítí, reaguje harašením zbraněmi, za něž se dá považovat například velké vojenské cvičení „Štít vlasti – 2004“, které se v Bělorusku odehraje na začátku října, mimochodem pár dnů před zmíněným referendem. Podle ruských odborníků na vojenské záležitosti je to pro běloruského vůdce způsob, jímž dává NATO a Západu najevo, „**že se Bělorusko nestane druhým Irákem.**“⁶⁰

⁵⁸ Otvět oficialnogo predstavitelja MID Rossiji A.V. Jakovlenko na vopros rossijskich SMI ob otnošeniji k rešeniju o provedeniji vsenarodnogo referendumu a Bělorussii, 8.IX. 2004, www.ln.mid.ru

⁵⁹ Sudlianková, N., Sám voják v poli. Alexandr Lukašenko hodlá zůstat prezidentem, Týden, 20.IX.2004, s.54.

⁶⁰ Jelenskij, O., „Belorusskij vystup“ mozolit glaza NATO, Něžavisimoje vojennoje obozrenije, 17.IX.2004

Bělorusko–ruská „plynová válka“ byla pro Moskvu, co se týče situace v SNS, jen epizodou, podstatně důležitější procesy se z hlediska jejich záměrů odehrávaly a odehrávají v Gruzii a Ukrajině, kde dochází k hlavnímu soupeření Ruska a Západu po té, co se Rusko víceméně smířilo s americkou vojenskou přítomností ve střední Asii, i když to pochopitelně neznamena, že se Moskva nepokusí tuto situaci změnit. V tomto duchu lze nejspíše interpretovat slova prezidenta Putina, která zazněla při setkání s ruskými diplomaty: **„Je třeba dávat vztahům se zeměmi SNS maximálně přitažlivý charakter, a to jak pro nás, tak pro ně. Jsem přesvědčen, že usilovná práce na tomto směru nám zajistí konkurenceschopnost naší zahraniční politiky jako celku. Není třeba příliš se nořit do sentencí o tom, že nikdo kromě Ruska nemá právo na vůdčí roli v prostoru SNS. Jestliže jsme přiznali určité realie, je s nimi třeba pracovat, vycházet z nich v procesu budování naší zahraniční politiky.“**⁶¹

Prozápadní orientace nového gruzínského vedení je více než zřejmá a rovněž není pochyb o tom, že gruzínský prezident Saakašvili myslí zcela vážně svůj záměr upevnit teritoriální integritu země. To vytváří silné třecí plochy v gruzínsko–ruských vztazích, jež se Saakašvili snaží otupit budováním maximálně těsných vztahů s Washingtonem a internacionalizací problémů s Ruskem. Rusko v tomto případě postupuje již obligátním způsobem, tj. podporou separatistů v Abcházii a Jižní Osetii, což jenom opět potvrzuje skutečnost, jak málo může svým partnerům v SNS nabídnout, jak málo inovovaná a originální je Putinova zahraniční politika.

Obdobným problémům může Moskva čelit na Ukrajině, pokud ve volbách zvítězí prozápadně orientovaný V. Juščenko. I když v žádném případě nepůjde o spalování mostů směrem na východ, Moskva neponechává nic náhodě a jednoznačně podporuje Kučmova kandidáta Janukovyče. Ruská média často přecházejí až do hysterických poloh a líčí v nejčernějších barvách budoucnost ukrajinsko–ruských vztahů v případě Juščenkova vítězství. Ukrajinské volby jako poslední bitvu o Ukrajinu chápou rovněž ruské elity: **„za současného stavu ruských elit se pro ně ukrajinské volby stanou hlavní zahraničněpolitickou prioritou, rozhodujícím bojem o zachování perspektivy vtáhnout Ukrajinu do takzvaného liberálního (možná ne až tak liberálního) impéria. Jinými slovy, ukrajinské volby se traktují jako bitva mezi USA a Ruskem o vliv v postsovětském prostoru.“**⁶² V ukrajinském případě se ruská politika dostává do poněkud paradoxní situace, proti čemu vlastně vystupuje? Proti záměru Ukrajiny hlouběji se integrovat se Západem, tedy vlastně proti tomu, o co se sama usilovně snaží nebo alespoň tuto snahu deklaruje.

⁶¹ Vystupleníje Prezidenta Rossiji Vladimira Vladimiroviče Putina na plenarnom zasedaniji soveščanija poslov i postojannyh predstaviteľej Rossiji. Moskva, MZV, 12.VII. 2004.

⁶² Piontkovskij, A., Vybery v Ukraině: Rossijskij faktor. www.zerkalo–nedeli.com/ie/show/510/47681

Zatím poněkud v ústraní zůstává Bělorusko, někdy považované za ruskou periferii, která nestojí za to, aby se kvůli ní Moskva dráždila. Situace zde skutečně z hlediska integrace této země se Západem nevyhlíží v současné době nejlépe. Nemusí ale jít o setrvalý stav. Pochopitelně „conditio sine qua non“ je v tomto případě změna politických poměrů v zemi. Pokud k nim dojde, má Bělorusko šanci obohatit své zahraničněpolitické směřování. Dobrou základnu pro takový obrat vytváří již stávající ekonomické vazby na Západ, zejména na Evropskou unii. Vzájemný obchod pomalu, nicméně vytrvale roste⁶³ a geografické postavení Běloruska jako významného transitního prostoru vytváří do budoucna zajímavé možnosti, což by mohlo vést ke vzniku dalšího místa na mapě SNS, kde probíhá latentní geopolitické soupeření Ruska a Západu.

Zatím jsou pozice Moskvy pevnější a výhodnější. Nehledě na nejrůznější třenice ve vztazích Lukašenka – Putin, dává Lukašenka přednost vztahům s Ruskem, neboť Západ zná špatně a jednoduše ho nemá rád, což je v souladu s jeho charakteristikou typicky sovětského člověka. Pozice Moskvy jsou podporovány i skutečností, že se Lukašenka nehodlá vzdát vlády roku 2006 a bude jako prezident pokračovat dál, pokud nedojde k nějakým nepředvídatelným skutečnostem, které by vedly k jeho nedobrovolnému odchodu. Napomáhá mu pochopitelně i stav běloruské opozice, kde lze stěží nalézt osobnost, která by byla schopna být Lukašenkovi skutečně seriózním soupeřem. Konečně zde působí i ekonomické faktory, neboť přes rostoucí ekonomické vztahy s EU a dalšími zeměmi, Rusko je stále klíčovým běloruským partnerem. Navíc nelze zapomenat, že ruská ropa, respektive produkty z ní, jsou významným běloruským vývozním artiklem. (viz tabulka na str. 40)

⁶³ Podle běloruských zdrojů roku 2003 objem obchodu Běloruska se zeměmi EU byl ve srovnání s rokem 1995 2,7krát větší. Dynamika osnovnych pokazatelėj vněšněj torgovli Respubliki Belarus za 1995–2003gg. In: Ekonomičeskoje razvitije Respubliki Belarus v 2003g. Goskomitět RB po statistike, Minsk, 2004. Statistika EU tak optimistické nejsou, nicméně i ony zaznamenávají postupný nárůst s občasnými propady. Podle Eurostatu vzájemný obchod EU a Běloruska činil roku 1995 1 447 258 EURO (v tisících), zatímco roku 2002 to bylo 2 350 137 EURO.

BĚLORUSKO: DOVOZ, VÝROBA A VÝVOZ ENERGIÍ

	1999	2000	2001	2002	2003
// Dovoz					
Zemní plyn (milióny m ³)	16 565	17 115	17 266	17 578	18 113
Surová ropa (tisíce tun)	9 900	12 010	11 913	14 024	14 885
Benzín (tisíce tun)	55	38	9	12	65
Motorová nafta (tisíce tun)	90	236	63	75	248
Těžké topné oleje (tisíce tun)	354	440	108	232	717
// Výroba					
Zemní plyn (milióny m ³)	256	257	255	246	254
Surová ropa (tisíce tun)	1 840	1 851	1 852	1 846	1 820
Benzín (tisíce tun)	1 685	1 964	1 824	1 756	1 895
Motorová nafta (tisíce tun)	3 398	3 847	3 880	4 606	4 912
Těžké topné oleje (tisíce tun)	4 305	4 627	4 408	5 099	4 790
// Vývoz					
Zemní plyn (milióny m ³)	-	-	-	-	-
Surová ropa (tisíce tun)	350	351	401	601	801
Benzín (tisíce tun)	629	1 026	910	938	1 035
Motorová nafta (tisíce tun)	1 761	2 339	2 298	3 270	3 493
Těžké topné oleje (tisíce tun)	2 006	3 076	2 621	3 694	4 063

Zpracováno podle: IMF Country Report No. 04/140

IMF Country Report No. 04/140, May 2004, Republic of Belarus: Statistical Appendix, s. 12.

Soupeření Ruska a Západu na postsovětském prostoru má v podstatě dvě základní charakteristiky, které velmi příhodně popsal, byť pouze na příkladu Ukrajiny, ruský politolog A. Piontkovskij: „Západ nabízí strategický horizont, vizi úspěchu, zatímco Rusko se snaží apelovat na momentální ekonomické zájmy, především na potřebu levnějších surovin. Tento přístup potvrdila již zmíněná změna vybírání DPH v Jednotném ekonomickém prostoru. Možnost ulevit napnutým státním rozpočtům by měla být významným prostředkem, jak přilákat další státy.“⁶⁴

⁶⁴ Piontkovskij, A., c.d.

Západ pracuje v zemích SNS s podstatně více otevřeným hledím, zatímco Rusko dává přednost zákulisním jednáním a nátlakovým prostředkům. Tyto metody sice mohou mít dílčí úspěch, ale v dlouhodobém horizontu spíše působí proti zájmům Ruska, neboť podle jeho hranic vzniká pás zemí, které se cítí ukřivděny ruským postupem a i z kdysi přátelsky naladěných místních elit se stávají odpůrci bližší integrace s Ruskem. To se velmi charakteristicky projevilo v případě Moldavska, konkrétně v kardinální proměně postoje k Rusku prezidenta V. Voronina, který se dokonce odmítl zúčastnit summitu prezidentů zemí SNS v Astaně. Za jeho slovy o malé efektivitě SNS lze vycítit především hrubou nespokojenost s vývojem v Podněstří.

Chce-li Rusko úspěšně prosazovat svůj vliv na území SNS, bude se muset přeorientovat na politiku dobrých a vzájemně rovnoprávných sousedských vztahů a zapomenout na všudypřítomnou ambici ovládat. To však nebude jednoduché, jak nasvědčují neustávající drobné či větší provokace vůči zemím trpícím útoky na svoji integritu.⁶⁵

// GEOPOLITICKÝ STATUS RUSKA SE STABILIZOVAL

V současné době by jen stěží někdo mohl vážně uvažovat o možnosti, že by Rusko v nedaleké budoucnosti opět nabylo statutu supervelmoci. Zatímco ruští politici a politologové celé desetiletí zaníceně diskutovali o tom, zda se znovu obnoví imperiální majestát jejich země, historie sama vyřešila tuto otázku. Současná Ruská federace je velkým mnohonárodnostním postimperálním státem s autoritativním politickým systémem, který nicméně připouští řadu demokratických prvků. Rusko jde po cestě budování tržní ekonomiky, která během Putinova vládnutí stále aktivněji přerůstá do podoby státního kapitalismu, jehož klíčovým sektorem je i nadále dobývání a přeprava energetických surovin. Podle amerického politologa ruského původu Nikolaje Zlobina, jenž se s Vladimírem Putinem osobně zná, spočívá Putina vize budoucnosti Ruska ve „vývoji na základě liberální ekonomiky a politického systému, který je založen více na specifických ruských vlastnostech a hodnotách než na západních tradicích a zvycích.“⁶⁶

⁶⁵ V září 2004, tedy v době, kdy byla situace v gruzínské Abcházii velmi napjatá, bylo obnoveno železniční spojení abchazské metropole Suchumi s Moskvou, ve stejný měsíc přijela do Podněstří skupina představitelů ruské Obchodní a průmyslové komory, vedená víceprezidentem komory B. Pastuchovem, která zde jednala „o proražení ekonomické blokády“ ze strany Moldavska. www.politcom.ru/2004/zloba4703.php⁶⁶ Zlobin, N., Putin se cítí docela dobře v politickém osamění, IZVĚSTIJA, 10.IX.2004

Rusko se potýká s celou řadou nevyřešených problémů, především v bezpečnostní oblasti a ve sféře sociální politiky. Tragické události v Beslanu v září 2004 znovu ukázaly, jak nestabilní je situace v některých oblastech Ruska, především v kavkazském regionu, a jak nedostačující a neefektivní jsou snahy Moskvy o normalizaci této situaci, obzvláště co se týká vleklé čečenské války.

V geopolitickém kontextu sice Rusko může pretendovat na status velké regionální mocnosti, ale nic více. Poslední politicko-ekonomický vývoj ukazuje, že právě někde zde leží do budoucna limity Ruska na řadu dalších let. Konec konců imperiální expanze Ruska či SSSR se v minulosti odehrávala vždy v dobách, kdy byli protivníci Moskvy buď poraženi, anebo silně oslabeni (Švédsko po Severní válce, polsko-litevské soustátí a Osmanská říše na konci 18. století, Polsko a Rumunsko v letech 1939–1940, Německo po roce 1945 atd.), mezi nimi se vždy vytvořila nestabilní zóna, která se stala předmětem ruské expanze.

Příčiny této ustavičné expanze, která trvala od druhé poloviny XV. až po XX. století, tkví v historické zvláštnosti ruského státu a mentality jeho vládnoucí elity: **„Jakmile si Moskva podmanila nějakou oblast, stala se okamžitě součástí [patrimonia] vládnoucí dynastie a všichni následní monarchové ji považovali za posvátný majetek svěřený jim do rukou, jehož se nikdy nemohou vzdát. Ona tvrdošijnost, s níž ruské vlády, ať již se hlásily k jakémukoli ideologii, lpěly na každém čtverečním centimetru půdy ... vychází s patrimoniální mentalitou. Jde o teritoriální vyjádření téže zásady, kvůli které ruští vládci odmítali přiznat svým poddaným třeba jen částku politické moci“**.⁶⁷

V současné době je situace na postsovětském prostoru odlišná od té, která v tomto regionu kdykoliv předtím existovala. Západ, vládnoucí podstatně větší silou než Rusko, nemá zájem na změně situace v regionu, a bude se proto stavět proti všem ruským pokusům o vojensko-politickou expanzi. Tento postoj Západu není dán jakousi rusofobií, ale pouze prostými historickými zákony, podle nichž si sféry vlivu zkolabovavších impérií rychle dělí noví geopolitičtí hráči.

⁶⁷ Pipes, R., Rusko za starého režimu, Praha, 2004, s. 104 – 105.

// RUSKO NEDISPONUJE PŘITAŽLIVOU „IMPERIÁLNÍ IDEOU“

Jakékoliv skutečné impérium musí být postaveno na nějaké vůdčí myšlence, misi či poslání. Současné Rusko nic podobného ve svém arsenálu nemá. Nevidíme zde žádné velkoryse projektované a zároveň uskutečnitelné projekty, jež by dokázaly přitáhnout země SNS do ruské gravitační sféry. Snaha znovu nějakým (možná by bylo vhodnější slovo jakýmkoliv) způsobem ovládnout prostor bývalého Sovětského svazu a zároveň absence přitažlivé ideje je patrná ve všech nabízených know-how, které se objevují ve vnitroruských diskusích o historické úloze současného Ruska.

S tímto problémem se způsobem sobě vlastním pokusil vyrovnat G. Pavlovskij, v Rusku stále ještě uznávaný glosátor. Jeho stať *Rossija ješčo iščet svoju rol v mire* (Rusko stále ještě hledá svou úlohu ve světě)⁶⁸ je jakýmsi amalgámem vcelku smysluplných, nicméně banálních tvrzení typu „**neexistuje způsob, jak vyloučit Rusko z východoevropského prostoru. Blokové či jinak kombinované vytěšňování rychle a nezbytně povede k obnovení vojensko-politické fronty**“, hlubší argumenty postrádajících výroků („**Nikdo kromě Ruska v postsovětském prostoru nenabízí stabilitu.**“) a hlasitých výkřiků, že „**Amerika na evropském východu nepředstavuje pochodeň svobody, ale ohnisko oligarchie a prozápadních frakcí byrokracie**“.⁶⁹ Kromě prezentace různého stupně nabubřelosti nepřináší Pavlovskij žádný nový pohled na věc a nakonec více méně vyvrací sám sebe, když jaksí zapomíná na jím samým zdůrazňované právo Moskvy na dominanci v regionu a konstatuje, že „**pluralismus na evropském východě ... je výslednicí vlivu Ruska, Evropy, USA a domácích elit**“.

O formulaci „demokratické“ doktríny ruské dominance v SNS se pokusil předseda výboru pro zahraniční otázky Státní dumy RF K. Kosačev. Ten dospěl k názoru, že „**Rusko se musí stát vývozcem demokracie**“ na postsovětském prostoru. Tady nemůže nevzniknout otázka, zda má Rusko skutečně co vyvézt. V porovnání se středoasijskými režimy nejspíše ano, ale již třeba ve srovnání s Ukrajinou toho na vývoz moc není. Sám Kosačev si je takového deficitu nejspíše vědom, když konstatuje „**krajně negativní tendenci**“ v uvažování ruských sousedů „**buď Rusko, anebo demokracie.**“⁷⁰

Je tedy patrné, že otázka návratu Ruska do ztracených pozic v SNS není tak docela na pořadu dne. Uvažuje-li o něm přece jen někdo, nejde o reálné zhodnoce-

⁶⁸ Něžavisimaja Gazeta. 31.V.2004.

⁶⁹ Spíše jen pro zábavu si zkusme v Pavlovského tvrzení zaměnit USA Ruskem a prozápadní za promoskevský. Tento krok nám poměrně rychle poskytne možnost popsat podstatu ruské politiky v některých zemích SNS.

⁷⁰ Kosačev, K., Rossija dolna stať eksportorom demokracii. Izvestija, 25.VI. 2004.

ní ruských možností, ale o recidivu nostalgických emocí a o ignorování reality. Tato realita spočívá ve faktu, že jsme svědky uzavření kolosálního historického kruhu, který Rusko začalo opisovat před pěti sty lety, kdy na úsvitu velikosti Moskevského knížectví vznikla idea a program „Moskva – třetí Řím“. Tento námět se časem změnil k nepoznání, nicméně stal se smyslem existence staré Moskevské Rusi, Ruské říše Romanovců i Sovětského svazu. Pád posledně jmenovaného a následující krize 90. let se kvalitativně liší od nepořádků a krizí, které Rusko prožilo (například v letech 1605–1613, 1905–1907 či 1917–1921), neboť v jejich důsledku se změnil geopolitický status Ruska, když došlo k přeměně impéria v postimperální stát.

Dlouhodobější trvání tohoto faktu je dáno tím, že se ve světě zároveň odehrály změny celého globálního systému. Proces globalizace vstoupil do fáze, kdy se úloha a potenciál jednotlivých zemí, i těch nejsilnějších, snižuje a naopak roste úloha civilizací, nadnárodních korporací a globálních „síťových“ struktur. V takovém světě již není místo pro ideokratická kontinentální impéria, jakým bylo po dlouhá století Rusko. Jeho další role bude do budoucna záviset na tom, jak se dokáže vyrovnat s otázkami bezpečnosti, jestli se dokáže ponořit do vlny nových technologických proměn, vybudovat systém vzájemně výhodného politické, hospodářského a kulturního propojení s blízkými a vzdálenějšími sousedy.

Za takových podmínek geopolitická hierarchie nemizí, ale stává se složitější, víceúrovňovou a nejednoznačnou. Má-li mít Rusko šanci na úspěch, potom musí využívat jiné, podstatně flexibilnější metody. **„Logika 90. let, tedy logika podporování ‚neplnohodnotných suverenity‘ a ‚šedých zón‘ stárne přímo před očima a odsuzuje k neúspěchu toho, kdo by se jí chtěl stále držet.“**⁷¹ Stejně rychle stárne i logika imperální.

⁷¹ Posrednik iz prošlogo. www.gazeta.ru, 10.VII. 2004. (Editorial)

ZÁVĚR

//

1. Rusko zůstává klíčovým hráčem na území bývalého Sovětského Svazu (s výjimkou tří pobaltských zemí). Vedoucí postavení Ruska je dáno historickým vývojem tohoto prostoru, ekonomickou závislostí většiny postsovětských států na Rusku, kterou tyto státy zdědily ze sovětské doby, kulturními vztahy a etnickou příbuzností Rusů a některých národů bývalých sovětských republik, především Ukrajinců a Bělorusů. Rusko se skoro od samotného vzniku SNS snaží posílit svůj vliv v postsovětských zemích s tím, aby alespoň zčásti obnovilo velmocenské postavení, které po r. 1991 ztratilo.

2. K dosažení tohoto cíle používá Rusko nejrůznějších prostředků včetně politického a ekonomického nátlaku na sousedy. Integrovaní úsilí Moskvy v rámci SNS by se možná dalo ohodnotit mnohem pozitivněji, pokud by neexistovalo několik faktorů, které nutí považovat chování Ruska vůči „blízkému zahraničí“ do jisté míry za pokračování tradic ruské imperiální expanze. Těmito faktory jsou:

a) faktické zpochybňování státní suverenity některých zemí SNS v oblastech, v nichž se tyto země potýkají s problémy separatismu a kriminality; podporování separatistických hnutí a ilegálních režimů v Abcházii, Jižní Osetii, Podněstří Moskvou aj. (to vše je v příkrém rozporu se snahami samotného Ruska o potlačení separatismu na vlastním území, v Čečensku);⁷²

b) využití ekonomické, především energetické závislosti většiny států SNS na Rusku jako způsobu nastolení v těchto zemích proruský orientovaných režimů, nehledě na případnou zkorumpovanost a bezohlednost těchto režimů (podle známé zásady „je to sice darebák, ale je to náš darebák“);

c) absence skutečně lákavé ideologie nebo koncepce, která by zemím SNS poskytla možnost rovnoprávné a pro všechny zúčastněné výhodné spolupráce; z tohoto hlediska jde dnešní Rusko stále cestou carské říše nebo Sovětského svazu, které si dokázaly podrobit nová území, neuměly však většinou získat přízeň obyvatelstva těchto území⁷³, přesvědčit je o výhodnosti ruského protektorátu. Tedy Rusko dokázalo a bezesporu i nadále dokáže území dobýt, nikoli však kolonizovat v tom pozitivním smyslu slova. Důkazů tohoto tvrzení lze nalézt dostatek jak v dějinách carského Ruska, tak i v dějinách Sovětského svazu.

3. Rusko a Západ se zároveň snaží ovlivnit dění v postsovětském regionu, jejich postup se však značně liší. Zatímco Západ klade důraz na hodnoty, prosazuje v zemích SNS, včetně samotného Ruska, různá demokratizační opatření, trvá na dodržování lidských práv, uspořádání svobodných voleb atd., sází Rusko v těchto ze-

⁷² Jen si představme, jak by asi Moskva reagovala, kdyby se některá s okolních zemí začala vůči Čečensku chovat tak, jako se chová ona v Gruzii, Ázerbajdžánu či Moldavsku. Kdyby například Turecko jenom oznámilo záměr provozovat železniční spojení Groznyj–Ankara, pochopitelně pouze na čistě komerčních základech, tak jak to Rusko dělá v Abcházii, nebo by saudští podnikatelé nahlas uvažovali o nákupu některých podniků v Čečensku, tak jako představitelé ruských podnikatelů v Podněstří či by Rusku někdo nabídl řešení ve stylu Kozakova plánu pro Moldavsko...

⁷³ Pokud si uvědomíme rozdíl mezi různými typy vedoucího postavení jednoho ze subjektů v rámci jakékoliv skupiny (tento rozdíl je v angličtině vyjádřen slovy leadership a domination), je patrné že Rusko odjakživa preferovalo hrubší a bezohlednější, ačkoli „jistější“ domination, nikoli však rafinovanější a strategicky efektivnější leadership. To je ovšem problém skoro každého imperiálního státu. Je příznačné, že se nyní v USA koná vášnivá diskuse o tom, jestli je pro Ameriku lepší celému světu dominovat a tvrdě prosazovat vlastní zájmy, anebo jít pro ostatní země příkladem, tzn. vést je za sebou (to dominate or to lead). V Rusku však podobná diskuse ohledně roli této země v SNS bohužel neprobíhá.

mích na krátkodobé zájmy jejich elit, vládnoucích skupin a klanů. Moskva by konečně měla přestat myslet v kategoriích Západ–Východ a stavět před tuto volbu své sousedy. **„Rusko a Západ. Jenom tento vzorec vztahů, orientovaný na naše sousedy, dovolí upevnit ekonomické a kulturní pozice Ruska v postsovětském prostoru a zachovat, což je nejdůležitější, sympatie k němu v těchto zemích. Chce-li toho Rusko dosáhnout, je třeba ukončit rozhovory o ‚dominanci‘ a nenutit k ‚přátelství‘ bývalé ‚sousedy z komunálního bytu‘. Tak by možná mohli zůstat našimi přáteli.“**⁷⁴

4. Rozpory mezi Ruskem a Západem a celkově ze strategického hlediska nepřilíš příznivý vliv Moskvy na „blízké zahraničí“ jsou dány především nerozhodností samotného Ruska v otázce jeho vlastní historické perspektivy. Ruské elity se dodnes nerozhodly, zda jejich země má být součástí západní (euroamerické) civilizace, převzít její nejdůležitější zásady a hodnoty (je pochopitelné, že ruská sociální a kulturní svéráznost zůstane při tom zachována), anebo se musí nadále snažit o vytvoření vlastního civilizačního centra. To poslední se Rusku v minulosti nepodařilo ani za carů, ani za bolševiků. Dnešní oslabené a velice snadno zranitelné Rusko má na dosažení tohoto cíle ještě menší šance než jeho předchůdci.

5. Budoucnost zemí SNS bude do jisté míry záležet na rozhodnutí Ruska o vlastním osudu. Tato závislost není však stoprocentní. Skoro ve všech postsovětských zemích je patrné postupné politické (a v mnohem menším měřítku ekonomické) osamostatnění. Snahy o nezávislou vnitřní a zahraniční politiku by měly v těchto a jiných státech SNS pokračovat a tyto snahy by měly na Západě nalézt jasnou podporu. Diversifikace ekonomických vztahů, demokratizace vnitřních poměrů a souběžný vývoj západních a východních vektorů zahraniční politiky států SNS je pravděpodobně jediným způsobem, jak si tyto státy mohou zachovat skutečnou suverenitu a jedinou možností, jak se v budoucnu zúčastnit velkého projektu celoevropské integrace. Na tomto projektu by se samozřejmě mohlo podílet i Rusko jako velká postimperální demokratická země s obrovským potenciálem, nikoli jako ukřivděný, podezřívavý a zákeřný potomek říší Mikuláše I. a Stalina.

6. Demokratické Rusko by mohlo společně s demokratickými sousedy, státy SNS, přetvořit tento prostor, ostatně poprvé v jeho dějinách, v pás stability a prosperity. Jak známo demokracie mezi sebou neválčí. Tento stav se zdá být v současných podmínkách nedosažitelný, pokud by ale přece jenom byla tato cesta nastoupena, byla by to dobrá zpráva nejen pro SNS, ale pro celý svět. Zatím však jsou blíže pravdě ti, kteří, jako například ukrajinský politik V. Juščenko, vidí v SNS **„spektrum zdivočelého kapitalismu, sovětského autoritativismu, kde nechybí ani dávka středověkého feudalismu“**.⁷⁵

⁷⁴ Piontkovskij, A. Vyboru v Ukrajině...

⁷⁵ Yushchenko, V., Plotting Europe's eastern border. International Herald Tribune, 10.IX. 2004.

